

Универзитет у Београду
Правни факултет
Катедра за правну историју

**ДУШАНОВ ЗАКОНИК
И
ПРАВНИ ТРАНСПЛАНТИ**

Упоредно-правна студија

Израдио
Никола М. Селаковић

Београд
Јануар 2007.

University of Belgrade
School of Law
Department for legal history

DUSHAN'S CODE
AND
LEGAL TRANSPLANTS

A Comparative Study

By
Nikola Selaković

Belgrade
January 2007.

Наградни темат
Фондације Алана Ботсона
Београд 2007.

САДРЖАЈ

1. УВОД	5
1.1 Римско-византијско и средњовековно српско право	6
1.2 Настанак Душановог законика	10
1.3 О проучавању Душановог законика	16
1.4 О преписима Душановог законика	19
2. ПРАВНИ ТРАНСПЛАНТИ У ДУШАНОВОМ ЗАКониКУ	21
2.1 О правним трансплантима	22
2.2 Правни транспланти у Душановом законнику	24
3. НЕТРАНСПЛАНТИ У ДУШАНОВОМ ЗАКониКУ	78
3.1 О нетрансплантима	79
3.2 Одредбе, решења или установе старог српског обичајног права, које су унете у Душанов законик	80
3.3 Остали транспланти у Душановом законнику	82
ЗАКЉУЧАК	92
SUMMARY	97
БИБЛИОГРАФИЈА	100

1. УВОД

ТАКО И ЈА, УНУК И СИН ЊИХОВ, И ИЗДАНАК ДОБРОГА КОРЕНА ЊИХОВА, СВЕТИХ БОГАНСПОВЕДАЈУЋИХ РОДИТЕЉА И
ПРАРОДИТЕЉА МОЈИХ, НАЗВАНИ РОБ ХРИСТУ СТЕФАН, У ХРИСТУ БОГУ БЛАГОВЕРНИ ЦАР СВИМ СРБИМА И ГРЦИМА, И
СТРАНАМА БУГАРСКИМ, И ЦЕЛОМЕ ЗАПАДУ, ПОМОРЈУ, ФРУГИЈИ И АРБАНАСИМА, МИЛОШЋУ И ПОМОЋУ БОЖИЈОМ
САМОДРЖАВНИ ЦАР...

1.1 РИМСКО-ВИЗАНТИЈСКО И СРЕДЊОВЕКОВНО СРПСКО ПРАВО

У доба када је у Западној Европи цветала глосаторска и постглосаторска делатност, која је Европу изнова упознавала са римским правом, на Истоку је оно присутно без прекида тек незнатно се прилагођавајући развоју феудалних односа у Византији и утицају хришћанства. Његово тумачење, стога, у оном облику који је подразумевала класична рецепција, није било неопходно. Када је војна и политичка моћ Византије почела да слаби, моћ њене културе и нарочито њеног права није посустајала. На територији која је до скоро представљала територију царства Ромеја, словенска племена су оснивала своје прве државе и у њихове темеље *пресађивале* оно најбоље што је римско-византијска цивилизација изнедрила. Начин на који су се Ромеји опходили према новоприселим варварима, био је пресудан за продужење живота њиховог царства, које је постојало читав миленијум дуже од некадашњег Западног римског царства.

Временом је формиран *Византијски комонвелт*¹, који је на православно-хришћанској основи, међу придошлицама, ширио римско-византијску културу и право. Део тог процеса била је и српска средњовековна држава, а право које је у њој стварано, готово три века, било је плод правних утицаја који су долазили из Византије.

Географски положај средњовековне српске државе и њена удаљеност од Цариграда, као центра великог царства, условили су доток миленијумских цивилизацијских тековина. Територија на којој су Срби основали своју најјачу државну творевину није била толико близу Византије, као она коју су насељавали Бугари, али ни толико далеко, као она коју су насељавали Руси. Ипак, најважнији услов за рецепцију поменутих вредности било је прихватање хришћанства, преко кога су те тековине долазиле до словенских племена.

Када се говори о Србима, морају се узети у обзир оба наведена услова, јер су управо они населили територију на којој је 1054. године повучена линија разграничења између западног и источног хришћанства. Ветрови утицаја, који

---

¹ Израз Византијски Комонвелт први је употребљен 1971. године, када је објавио своје дело D. Obolensky *The Byzantine Commonwealth- Eastern Europe 500-1453*;

Цар Јустинијан I велики кодификатор римског права
рад студената Академије за уметност и конзервацију СПЦ 2006.
по узору на мозаик у базилици Св. Вита у Равени

су долазили и са истока и са запада, били су повољни тек у другој половини XII века, да би у њиховој ружи израсла снажна српска држава. Дотадашњу паганску свест и изражену племенску расцепканост преломили су духовни и државотворни геније Стефана Немање и просветитељска и мисионарска улога Светог Саве. Они су чврсто одредили правац којим ће њихови наследници на владарском и архијерејском трону водити српску државу и цркву.

Заједно са православљем међу Србе долазе и закони. Они први су највећим делом регулисали материју црквеног, али и брачно и породично право. Позивајући се на Летопис попа Дукљанина, Соловјев сматра да су Срби и пре Светог Саве дошли у додир са Законоправилом - Номоканоном². Ипак са Савиним преводом Законоправила, које је обухватало и читав *Прохирон*, међу Србе долази велики број световних одредби и римско-византијских правних института. Са прихватањем православља шири се и веома јак византијски утицај, али и млада српска држава на рачун свог моћног суседа. На освојеним територијама затиче се живот прожет византијском културом и вишевековним правним поретком. Правни споменици из периода владавине краља Милутина³, сведоче нам о великом броју прихваћених византијских установа попут царске и црквене проније, прикије, ексоприка, иномиковог ескода итд. док је најмање утицаја било у сфери судства и нарочито кривичног права. Српска краљевина долази у сусрет са веома снажним грчким елементом на новоосвојеним просторима и прихватање затечене правне традиције довешће до пресађивања младица развијеног права на просторе северно од Вардара.

Владавина цара Стефана Душана (1331-1355) представља период потпуног прелаза на византијско државно устројство, јер тада долази до прихватања владарске идеологије коју су баштинили римски и *ромејски* цареви и напуштања, у појединим областима, српског обичајног права, као што је то случај са кривичним правом. Душаново законодавство је најрепрезентативнији пример утицаја римско-византијског права на средњовековно српско право. У светлу ове констатације стоји и чињеница да се прави грешка ако се у Душаново законодавство сврстава само *ДЗ*. У њега спада и потпуни превод *Синтагме*

---

² А. В. Соловјев, *Значај византиског права на Балкану*, Годишњица Николе Чупића, књига XXXVII, Београд 1928, стр. 110;

³ А. В. Соловјев *Одабрани споменици српског права*, Београд 1926, стр. 69-82, Милутинова повеља манастиру Св. Ђорђа Скоропострижаног крај Скопља 1300. год.;

Матије Властара, скраћена редакција *Синтагме* такође на српском језику и тзв. *Закон цара Јустинијана*⁴.

---

⁴ Својеврсна компилација византиских закона у српској редакцији, која садржи и неке чланове византијског Земљорадничког закона;

1.2 НАСТАНАК ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА

Стефан Душан је од својих предака наследио државу, која је сигурним корацима корачала ка врхунцу војне и политичке моћи. Капитал стицан током владавине његовог деде и оца, краља Милутина и краља Стефана Дечанског, и фактички је потврђен победом у битци на Велбужду 1330. године. Србија је тада и званично постала најјача сила на Балкану.

За разлику од својих претходника, овај Немањић је још као дечак провео око седам година у Цариграду, када је његов отац био протеран из Србије. Вероватно је још тада Стефан Душан опијен грандиозношћу града на Босфору. Одатле је понео сећања на царске палате, Свету Софију и богатство хиљадугодишњег царства али и веома снажан утисак о све осетнијем спотицању и нестајању некада водеће силе у овом делу света⁵.

Већ од доласка на власт 1331. године, Стефан Душан је јасно зацртао циљеве своје владавине – наставити путем Светог краља⁶. Од тог тренутка па све до смрти он је ширио своју државу, која је управо за његовог времена била највећа у својој историји. Србија се ширила на рачун Византије; са преузимањем старих грчких градова и читавих области, Стефан Душан је преузимао и владарску идеологију византијских *василевса*. Од 1344. године, када се у оквирима његове краљевине налази и значајан део грчких земаља, он себе сматра не само српским владаром, већ се потписује и као «*чѣстьникъ Грьчьскимъ странамаъ*»⁷ (1343-1345), *fere totius imerii Romanie dominus* (1345), «*самодржавни господинъ всѣхъ Срѣбскихъ земль и Поморскихъ и Грьчьскихъ*»⁸, «*κράλης καί αυτοκράτωρ Σερвіας καί Ρωμανίας*» (октобар 1345)⁹. На дан Васкрсења Христовог, 16. априла 1346. на државном сабору у Скопљу, Стефан Душан је крунисан за цара Срба и Грка (*βασιλεβς καί αυτοκράτωρ Σερвіας καί Ρωμανίας*).

⁵ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић *Стефан Душан*, Београд 2005, стр. 26-27;

⁶ Тим именом цар Душан ословљава свога деду, краља Милутина и у самом Законику;

⁷ Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, стр. 487-488, Повеља којом краљ Стефан Душан поклања неколико села пиргу Хрусији 1. јануара 1345. год.;

⁸ *Ibidem*, стр. 598-599, Повеља којом краљ Стефан Душан прилаже села манастиру Св. Петра и Павла на Лиму 1343.;

⁹ А. В. Соловјев *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Београд 1928, стр. 70;

Према византијском предању, у читавом православном свету могао је постојати само један цар. Његова основна дужност била је брига о правој вери¹⁰, а један од основних начина за остварење те свете дужности огледао се у доношењу закона. Царско законодавство има универзални задатак, баш као што се и само царство, у начелу, простире по целој православној васељени. Тако је крунисање за цара представљало неопходан услов за бављење законодавном делатношћу. Поставши цар, Душан је стекао право и дужност да *поставља законе*¹¹.

Описујући крунисање Стефана Душана за цара, византијски савременик, учени Нићифор Григора, поред осталог каже да је цар извршио поделу своје државе и да је почео да влада по ромејским обичајима¹². Прве године царевања српско-грчким царством протекле су у даљем ширењу територије, али и активној рецепцији византијског права. У том циљу на царски двор су уведени византијски церемонијал и многобројне титуле, попут деспота, севастократора и кесара. Читаво царство је морало бити устројено на основама *светих и божанствених закона православних царева*¹³.

Несумњиво је да је ауторитет римско-византијског права за Стефана Душана био веома велики и да је пресађивање истог на место српског обичајног права био један од његових примарних циљева. Сложене потребе српско-грчког царства отвориле су многа нова питања и изазвале потребу узаконења многих правних односа, нарочито на делу старе српске краљевине. Значајан део државе, који је припадао области римско-византијске правне традиције, поседовао је вековима грађен и усавршаван правни систем. На другој страни стајала је млада српска држава, пуна енергије али и воље за прихватањем напредних тековина.

Током зиме 1345-46. године, Душан је боравио у новоосвојеним крајевима. Том приликом он је даровао царски манастир Светог Јована Претече у Меникејској гори крај Сера, светогорске манастире и многобројну грчку властелу. Већ на основу тих повеља види се да се он понаша као византијски владар, који својим новим поданицима издаје повеље на грчком језику и поред

---

¹⁰ Епаногоге, II, с. 4;

¹¹ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић *Стефан Душан*, стр. 228;

¹² *Ibidem*, стр. 152, «А од тада је са сином поделио читаву државу: њему [сину] уступио је да по трибалским [српским] обичајима влада [земљом] од Јонског залива и Дунава до града Скопља..., а себи узме одатле [од Скопља] ромејске земље и градове према уобичајеном ромејском начину живота до пролаза код кланаца Христопоља»;

¹³ А. В. Соловјев, *Постанак и значај Душанова законика*, Београд 1928, стр. 14;

давања нових, потврђује старе повластице. Две године доцније, приликом посете Светој Гори, у зиму 1347-48, цар се први пут сусрео са *Синтагмом* Матије Властара¹⁴, последњим приватним зборником римско-византијског права кога је у Солуну 1335. сачинио светогорски јеромонах Матија Властар¹⁵.

Рад на кодификацији највероватније је започет 1348 год.¹⁶, када по налогу царске канцеларије, раније на српски преведена, *Синтагма* бива скраћена¹⁷. Из ње су изостављена скоро сва црквена правила и одредбе које нису имале законске санкције, а додате су јој скраћене одредбе Јована Посника о црквеним епитимијама за кривична дела.

Најзначајнија места у врху царске администрације на територији Ромеје заузимали су српски великаши и њихови положаји захтевали су познавање позитивног права. Ово је био и један од главних разлога за превођење византијских правних зборника на српски језик. Цар Стефан Душан не само да је себе сматрао настављачем традиције византијских царева¹⁸, већ је тежио да се на такав начин односи и према својим новим поданицима. Поред потврђивања старих и давања нових повластица грчкој цркви и властели, цар је прихватао и грчке законе. Позивајући се на поменути традицију, цар је поштовао и онај њен сегмент, који се односио на законодавну делатност православног цара. Претпоставља се да је превасходан циљ скраћивања *Синтагме* била израда једне краће збирке византијских закона, којима би се служиле судије¹⁹, а да је тек након тога настао целокупан зборник, чији је део постала и скраћена *Синтагма*²⁰.

---

¹⁴ У даљем тексту Синтагма;

¹⁵ Б. Марковић *Облици кривичног дела крађе у неким српским споменицима византијског порекла*, *Историјски часопис XLVIII*, Београд 2002, стр. 99 «Матија Властар је у свој зборник (Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον) унео сву најважнију грађу и црквеног и световног права, расподеливши је у облику алфаветара у 24 поглавља или састава»; А. В. Соловјев, *Постанак*, стр. 12 «Ово је приватни зборник од великог значаја, јер он обухвата и читаву црквено-правну грађу Номоканона, и византијско световно право (у главном грађу *Прохирона*, попуњену доцнијим царским Новелама до год. 1306)»;

¹⁶ А. В. Соловјев, *Постанак*, стр. 12;

¹⁷ А. В. Соловјев, *Законодавство*, стр. 89;

¹⁸ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, стр. , Тако нпр. у повељи којом потврђује села и повластице цркви Св. Богородице Перивлепте у Охриду, коју је издао у периоду између 1342-1345 цар каже: «...И паки рекоу славимъ те прѣчистага Богородице, иже твоимъ неизреченимъ милосрдиемъ въздвигоувъ ме од одра волѣзни мое и пособьствова ми кралневьствовати великими и славьними градови грѣчкими и наставникоу вिति великимъ и светимъ царемъ грѣчкимъ въ градѣ Охридѣ»;

¹⁹ А. В. Соловјев, *Законодавство*, стр. 88;

²⁰ У даљем тексту за скраћену Синтагму користи се скараћеница СС;

Стефан Урош IV Душан
краљ свих српских земаља и поморских (1331-1346)
цар Срба и Грка (1346-1355)
деталј фреске из манастира Лесново – БЈРМ

Крунисање цара Душана, Паја Јовановић 1900. НМБ
деталј

Није познато како је текао рад на стварању овог зборника. На сабору на коме је проглашен, он је највероватније претходно прочитан, а потом усвојен, међутим оно што је самом сабору претходило није познато и предмет је научних претпоставки. Тако на основу писања Душановог савременика Јована Кантакузина, Новаковић сматра да је у састављању *ДЗ* учествовао сам врх државе: цар, царица и патријарх. Са друге стране Соловјев прави паралелу са законодавним радом у Русији 1649. године и претпоставља да је у периоду пре државног сабора законски пројекат припремила нека врста одбора. Он одлази и корак даље претпостављајући чак и која су лица чинила тај одбор²¹. Сматра се да ова претпоставка имао основа, јер када се има у виду да је поред превођења византијских закона извршена и редакција њихових одредби, али и састављање *ДЗ*, који је важио на територији читавог царства Срба и Грка, долази се до закључка да су тај посао могла да обаве веома образована лица. Та лица су морала бити велики познаваоци римско-византијског и српског обичајног права, али и замршених сталешких и етнографских прилика, које је њихов рад требало да усклади.

Јединствена компилација римско-византијског и српског права сачињена је у виду троделног зборника - *codex tripartitus*, који су сачињавали: *СС* Матије Властара са *Правилима* Јована Посника, *Закон Јустинијанов* и *ДЗ*. Код свих преписа, код којих је сачуван почетак *ДЗ*, стоји:

Овај Законик постављамо од православнога сабора нашега, с преосвећеним патријархом, господином Јанићијем, и свима архијерејима и клирицима, малима и великима и са мнош, благоверним царем Стефаном, и са свима властелима царства ми, малима и великима...», «у години 6857, индикта 2, на празник Вознесења Господња, месеца маја, 21 дан²².

Сталешки односи, који су поред осталог били предмет *ДЗ*, створили су мишљење да је *ДЗ*, својим већим делом постао на самом сабору на основу захтева појединих сталежа. Ово је мишљење сасвим легитимно ако узмемо у обзир чињеницу да се о овим односима не говори у византијским правним зборницима.

---

²¹ *Ibidem*, стр. 88-89, «У тај одбор могли су да уђу например: патријарх Јанићије(бивши логофет Душанов, дакле добри зналац византијског црквеног и световног права), по неки епископ (нпр. бивши игуман аранђеловски Јаков, од г. 1348 митрополит Серски, један Србин који се налази међу Грцима, митрополит Скопски Јован, један Грк међу Србима, који је г. 1346 издејствовао повластице за светогорске манастире), без сумње логофет Ђурђе...»;

²² Н. Радојчић, *Законик*, стр. 89;

Законодавни рад није био окончан 21. маја 1349. год. Примена *Законика* у свакодневном животу указала је на пропусте законодавца. У наредном периоду цар Стефан Душан је издавао поједине новеле, за које се претпоставља да су кодификоване на сабору, који је одржан између 1. септембра 1353. и 31. августа 1354. године. На том државном сабору, за који се претпоставља да је одржан у Серу, *ДЗ* је допуњен са 66 нових одредби, те је након тога бројао укупно 201 одредбу.

1.3 О ПРОУЧАВАЊУ ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА

Већ дуже од два столећа *Душанов законик*²³ представља предмет интересовања великог броја страних и домаћих историчара и историчара права. Од како је Јован Рајић 1795. године први пут штампао текст *ДЗ* по Текелијином препису²⁴ не престаје интересовање за њега. Пратећи проучавање *ДЗ*, долази се до закључка да су научници овоме питању приступали са различитих полазишта. На самом почетку *ДЗ* је погрешно посматран и проучаван као одраз српског народног духа, који се кроз њега манифестовао током средњег века. У стилу тадашњег начина проучавања средњовековних правних споменика, који је био заступљен код Германа али и код западних и источних Словена, многи писци су *ДЗ* тумачили као оригиналан српски правни споменик, који је своје изворе црпео искључиво из словенског обичајног права. Тако Вацлав Мађејовски (В. Мацыџовски) у својој *Историји словенских права* сматра да је постојала тесна веза између свих Словена и њихових права²⁵. Исти научник за српско средњовековно право, *чији је највернији одраз ДЗ*, тврди да је написано у словенском духу више него остала словенска права²⁶, као и да су се српски закони развијали у словенском духу, чиме се тежило очувању српске народности²⁷. Да овакав приступ није био одлика искључиво пансловенски оријентисаних писаца доказује пример В. Калаја (В. v. Kállay), који је имао сличне ставове о оригиналности *ДЗ*²⁸. У ери романтизма на *Законик цара*

---

²³ У даљем тексту за *Душанов Законик* користи се скраћеница *ДЗ*;

²⁴ Ради се о Рајићевом делу *Исторія разныхъ Словенскихъ народовъ...*, Виенна 1795, т. IV, стр. 242–270;

²⁵ В. Мацыџовски, *Исторія славенскы права, Превео и са своимъ примѣтбама, коє се на србско право односе, попунио Никола Крстићъ*, I, 1856; «да є тѣсна свеза између свию Славена, и у самимъ правима њиовимъ постојала» стр. 235;

²⁶ *Ibidem*, «Право ово нїє истина тако благо, као Польско и Руско, и нема тако добаръ изборъ као Ческо, али се основнїє одъ овы права разлагати може и написано є више у славенскомъ духу, него остала славенска права» стр. 234;

²⁷ *Ibidem*, «Закони србски доказую, да су Срби врло тежили за одржанѣмъ чистоте народности, ерѣ су се закони њиови по духу словенскомъ развијали; и тежня за чистотом народности опажа се кодъ Срба и у оно време иоштѣ, кадѣ є славенска народностъ кодъ предкарпатскы Славена давно заборавлѣна была» стр. 81-2;

²⁸ В. Калаји, *Исторіја српског народа*, Београд 1882, стр. 118 «Мада су у Срба они правни назори, који беху основани на општим словенским појмовима, у многом обзиру претрпели неку модификацију од онога доба када је српска држава ступила у ближи додир нарочито са Дубровником и византијском царевином, ипак се мора признати, да су Срби на пољу правних одношаја показали самосталан развитак, и да су своје првобитне особине боље сачували, но што је то умео сачувти други ма који словенски народ»;

Стефана Душана гледало се као на карактеристичан споменик словенског права, а као његове доминантне особине истицане су његово *словенство* и *пуна независност од несловенских права*²⁹.

Епоху романтичарског занесењаштва у проучавању нашег најзначајнијег средњовековног правног споменика пресекао је Ромуалд Хубе (R. Hube). Објављујући своју замишљену расправу *О значају римског и римско-византијског права код словенских народа*³⁰, он је скренуо пажњу научне јавности на чињеницу да се *ДЗ* увек јавља заједно са византијским правним зборницима. Од тога доба многи писци све више разматрају питање односа између римско-византијског и српског права. Исте године, 1872. Фјодор Фјодорович Зигел (Ф. Ф. Зигель)³¹ и Валтазар Богишић³² у својим делима указују на значај римско-византијског права, који се мора узети у обзир приликом проучавања *ДЗ*. Никола Радојчић је читав век касније рекао да су ови њихови први кораци у разоткривању иних утицаја на словенска права и *ДЗ* били прилично уздржљиви³³. Корак даље отишао је Стојан Новаковић, који је тврдио да *ДЗ* представља допуну већ постојећих норми византијског права, које су постојале код Срба³⁴. То је потврдио и чувени руски канониста А. С. Павлов (А. С. Павлов), који је први приметио правилност да се *ДЗ* готово увек јављао заједно са нарочито скраћеном *Синтагмом* Матије Властара, као и да они имају заједнички преглед садржине, укључујући и тзв. Закон цара Јустинијана³⁵. Тимофеј Дмитријевич Флорински (Т. Д. Флоринский) је у свом капиталном делу

---

²⁹ Радојчић Н. *Душанов законик и византиско право*, стр. 47;

³⁰ R. Hube, *O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-bizantyńskiego u narodów Słowiańskich*, Warszawa 1868;

³¹ Ф. Зигел, *Законникъ Стефана Душана*, Санктпетербургъ 1872;

³² V. Bogišić, *Pisani zakoni na slovenskom jugu*, Zagreb 1872;

³³ Н. Радојчић, *Душанов законик и византиско право*, *Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана*, Београд 1951, стр. 50. «Но сви ти први кораци у трагању за римским утицајима на средњовековно словенско законодавство јако су уздржљиви. То је веома ласкаво за научни дух озбиљних словенских правних историчара. Они су несумњиво пратили, како се полагао пориче оригиналност појединим члановима чувених средњовековних француских и енглеских законских збирки и како се оне, добрим делом, своде или на текстуално преузете римске – особито Јустинијанове – законе или како се за поједине целе збирке утврђује да су израсле из римских, а не германских, правних схватања»;

³⁴ С. Новаковић, *Примери књижевности и језика српскога и српско-словенскога*, Београд 1877, «онда изгледа као најзгодније да законодавну радњу Душанова времена треба сматрати као додатке и исправке или као измене и допуне византиско-римским законима који су још од Св. Саве уведени», стр. 304-5;

³⁵ А. В. Соловјев, *Законодавство*, стр. 4;

*Споменица законодавне делатности Душана цара Срба и Грка*³⁶ потврдио и разрадио Новаковићев став, тврдећи да се *ДЗ* јавља као допуна и *Скраћене Синтагме* Матије Властара и Закона цара Јустинијан, тј. као српска допуна византијског законодавства³⁷.

Од тога доба, начин проучавања *ДЗ* постао је примеренији, а његово побољшавање довело је до великих резултата. Ова студија је покушај проучавања *ДЗ* у светлу једне од теорија настанка и развоја права, која се појавила пре скоро четири деценије.

---

³⁶ Т. Д. Флоринскій, *Памятники законодательной деятельности Душана царя Сербовъ и Грековъ*, Кіевъ 1888;

³⁷ А. В. Соловјев, *Законодавство*, стр. 5;

1.4 О ПРЕПИСИМА ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА

У проучавању *ДЗ* значајан проблем представљало је непознавање његовог оригиналног текста. Нажалост *ДЗ* није био доступан у свом изворном облику, па је анализа његових преписа, њихово поређење, лоцирање и датирање било додатна препрека у проучавању. Питање оригинала *ДЗ* детаљније су у својим делима разматрали Ст. Новаковић³⁸ и А. Соловјев³⁹.

Непознато је и како је оригинал изгледао, тако да смо принуђени да на основу аналогije претпоставимо какав је могао бити. Претпоставља се да је то било писмено потврђено златним царским печатом, али дилема је присутна када је реч о облику тога писмена. Једно је мишљење да је оригинал био у облику повезане књиге. Оно је поткрепљено чињеницом да су сви сачувани преписи *ДЗ* управо у таквом облику, као и да су у истом облику сачуване су и велике манастирске повеље: светостефанска, две дечанске и призренска⁴⁰. Ипак вероватнијом се сматра друга верзија, по којој се није радило о повезаној књизи, већ о једној дугачкој хрисовуљи, састављеној од више повезаних пергамената – у облику свитка, која је потврђена златним царским печатом и потписима свих чланова државног сабора. Ово мишљење поткрепљују одлуке цариградских сабора и бугарског сабора, које су у облику *саборских свитака* (συνοδικός τόμος) донесене у истом периоду када и *ДЗ*⁴¹, али и повеља краља Милутина манастиру Хиландару из 1318. године, такође издата у облику златопечатног свитка.

Непознато је чак и где је оригинал могао бити чуван, те путем истог метода долазимо до претпоставке да је у питању био дворски суд, царска архива (јер се као депозит помиње у повељама) или нека црква попут патријаршије у Пећи или престоног митрополијског храма у Скопљу⁴². Оригинал *ДЗ* је

---

³⁸ Ст. Новаковић *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898, стр. LXI «оригинал *ДЗ* морао би бити писмено или књига са златним печатом царства (хрисовуља)»;

³⁹ А. В. Соловјев *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Београд 1928, стр. 16-18;

⁴⁰ Исти аутор, *Одабрани споменици српског права*, Београд 1926, стр. 99,116 и 142; Соловјев међутим сматра да се овде не ради о сачуваним оригиналима горепомнутих повеља, већ да су у питању стари преписи;

⁴¹ Реч је о бугарском државном 1350. и цариградским саборима 1341,1347 и 1351. на које се позива А.Соловјев *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Београд 1928, стр. 16 ³⁾ «Haec et talia, in longis voluminibus et tabulis perscripta et in Tomum redacta (τομογραφίσαντες), cum imperatore et patriarcha episcopi et presbyteri omnes propriis subscriptionibus muniverunt. Nic. Gregoras, XXI, о сабору авг. 1351.»;

⁴² Ст. Новаковић *Законик*, стр. LXIII и А. В. Соловјев *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Београд 1928, стр. 17;

највероватније уништен у бурним временима турског ропства и мала је вероватноћа да је, случајно сачуван у неком од страних неистражених архива. Остало је забележено да је у Манастиру Св. Марка у Коришу, близу Призрена, где је пронађена призренска хрисовуља цара Душана, чувана једна велика књига «законодавац»⁴³, тешка 17 ока, која је изгорела у пожару током треће деценије XIX века. Можемо само наслућивати да се радило о оригиналу *ДЗ*.

До нашег времена сачувана су укупно 24 преписа *ДЗ*, сачињена у периоду од XIV до XIX века. Двадесетпети препис, који је у науци познат као руднички или београдски, уништен је у пожару у Народној библиотеци 6. априла 1941, приликом немачког бомбардовања Београда⁴⁴.

Сачувани преписи *ДЗ* су класификовани у рукописе старије и рукописе млађе редакције⁴⁵. Основно мерило деобе јесте оквир у коме се *ДЗ* јавља. Код рукописа старије редакције *ДЗ* се налази у оквиру троделног зборника – *codex tripartitus*, и то на трећем месту, иза Скраћене *Синтагме* Матије Властара и тзв. Јустинијановог закона. Са друге стране, сви рукописи млађе редакције представљају *codex bipartitus*, јер је као засебан део зборника изостављена Скраћена *Синтагма*, а неки њени делови су додати *ДЗ* и Јустинијановом закону, који је назван Закон Константина Јустинијана.

У рукописе старије редакције сврстани су: струшки, атонски, хиландарски, студенички, бистрички, барањски, призренски, ходошки и шишатовачки. Док су рукописи млађе редакције: раванички, софијски, раковачки, борђошки, Текелијин, Стратимировићев, ковиљски, паштровски, патријаршијски, карловачки, грбаљски, вршачки, попиначки, Јагићев, Богишићев и руднички.

---

⁴³ П. Срећковић, *Синан-паша*, Београд 1865, стр. 2-3;

⁴⁴ Б. Марковић, *Облици*, стр. 97;

⁴⁵ За детаљнији опис класификације погледати Б. Марковић, *Облици*, стр. 97-100;

2. ПРАВНИ ТРАНСПЛАНТИ У ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ

зато и ја, најоданити роб господа мога Христа, богом венчани и благоверни цар стефан, царски скиптар с
вером држећи у рукама, и с најљубљенијим сином царства ми, краљем урошем, и богом дарованом
царицом госпођом јеленом, пожелех некоје врлине и најистинитије и православне вере законе поставити,
како их треба држати и бранити по светој и свесабornoј и апостолској цркви господа бога и спаса нашега
исуса Христа, по земљама и градовима, да се не би умножила у области царства нашега нека злоба, зло
домншање и лукава мржња, него да сви поживимо у пуној тишини и мирноме животу и у животу
православне вере са свима људима царства нашега, малима и великима, и да постигнемо царство небеско
у ономе будућем веку. АМИН.

2.10 ПРАВНИМ ТРАНСПЛАНТИМА

Пред svakим ko je odlучio da se posveti bavleњу uporednim pravom налази се велико, може се рећи и несагледиво питање: како се право мења и развија и шта је узрок тих промена? Питање је велико, јер до данас на њега није дат одговор који је уобличен у општи став упоредноправне теорије, а несагледиво је јер покреће читав низ значајних потпитања, од којих главно питање зависи.

Почев од историјско-правне школе, која је афирмисала генетички приступ изучавању историје (а са њом и правне историје) и учинила га доминантним; преко генетичко-еволуционистичког схватања, које је доминирало кроз читав XX век, заснивајући се на тези да се правне норме развијају из виших у ниже облике; наука се 1974. године сусрела са једним новим погледом на овај проблем и другачијим одговором на горепоменуто питање. Светски ауторитет на пољу правне историје Алан Вотсон (Alan Watson) објавио је прво издање свога дела *Правни транспланти* (Legal transplants) и представио своје потпуно другачије виђење овог проблема. Његово дело изазвало је бурне реакције научне јавности и поделило је на оне, који су се супротставили новој теорији, али и на друге, који су је подржали.

Теорија правних транспланата за своје почело узима дифузионистичко поимање правне историје, према коме је правни развитак кроз историју у највећем броју случајева био последица правних позајмица и *пресађивања* из других правних система⁴⁶. Професор Вотсон је пружио једно сасвим ново виђење настанка и развоја права, чији узрок није Савињијев *дух народа*. Током својих обимних истраживања он је уочио да је кроз читаву историју на пољу права било присутно константно позајмљивање, односно пресађивање правних установа, решења и система. Та своја сазнања Вотсон је уобличио у теорију правних транспланата, и временом је поткрепљивао новим сазнањима и необоривом аргументацијом.

Правне транспланте је сврстао у три велике групе. *Прва се тиче случаја у коме народ – пресељавањем на нову територију на којој не постоји*

---

⁴⁶ С. Аврамовић, *Опита правна историја-стари и средњи век*, Београд 2000, стр. 21;

цивилизација која је по сродности упоредива са њеном – собом носи своје право. Друга се тиче случаја у коме народ – пресељавањем на нову територију на којој постоји цивилизација која је по сродности упоредива са њеном – собом носи своје право. Трећа се тиче случаја када народ добровољно прихвати велики део система другог народа или више народа⁴⁷.

---

⁴⁷ А. Вотсон, *Правни транспланти*, Београд 2000, стр. 58;

2.2 ПРАВНИ ТРАНСПЛАНТИ У ДЗ

Давање одговора на питање везе између Правних транспланата и *Душановог законика*, представља својим највећим делом реконструкцију склапања самог *Законика*, са једне, и његовог рашчлањивања и приказивања сваког његовог саставног дела, са друге стране. Проучавању *ДЗ*, као највећег српског средњовековног правног споменика, мора се приступити имајући у виду све околности које су обележиле период његовог настанка, а што је изнето у уводном делу ове студије.

***

§ 1.

О хришћанствѣ.

Наипрѣво за хришћанство. Сим-зи образомъ да се очисти хришћанство.⁴⁸

О хришћанству:

Најпре за хришћанство. Овим начином да се очисти хришћанство.⁴⁹

On Christianity:

First, concerning Christianity. In this manner shall Christianity be purged.⁵⁰

За члан 1. *ДЗ* не може се рећи да представља пресађену правну установу или решење. Садржински, сам по себи овај члан више представља намеру законодавца, односно образлагање разлога из кога се *Законик* доноси, и у том смислу он је позајмљен.

Треба имати у виду да је цар Стефан Душан тежио да се представи наследником византијских царева, као и то да је царска титула у православном свету била јединствена и да је подразумевала неку врсту *монопола*, када је у питању обављање одређених функција. Основна дужност хришћанског цара била је заштита праве вере, односно хришћанства. Његов узор је био и први хришћански владар, Константин Велики, а примарни циљ очување праве вере. У

⁴⁸ Изворни текст чланова *Законика* дат је према Призренском препису;

⁴⁹ Текст чланова на савременом српском језику дат је према преводу Н. Радојчића *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960;

⁵⁰ Превод чланова *ДЗ* на енглески језик преузет је из Ђ. Krstić, *Dushan's Code: The Bistritza Transcript*, Београд 1994;

својој Повељи о законодавном раду цар Стефан Душан не пропушта да каже *и све ми даде у руке као и Великоме Константину цару* и тиме оправда, тј. да основу за своје потоње поступке, укључујући и законодавну делатност.

Може се рећи да је почињање законских зборника на овакав начин представљало традицију римско-византијског права. Сличност постоји са Јустинијановим кодексом, али и *Василикама*. Прва глава прве књиге *Василика* носи наслов *De summa trinitate et de fide catholica, et ut nemo de ea publica contendere audeat*⁵¹. Присутна је сличност и са уводним делом, испред А-састава *Синтагме Матије Властара*, под насловом «**О вѣрѣ православнои**»⁵². Управо се у том делу говори о намери кодификатора да *Синтагма* служи очишћењу праве вере од свега онога што нарушава њен исконски облик. Овај члан је у великој мери повезан са последњим пасусом Повеље о законодавном раду, јер он узаконује цареву тежњу *...најистинитије и православне вере законе поставити, како их треба држати и бранити по светој свесаборној апостолској цркви*⁵³.

Не сме се заобићи чињеница да је у време доношења *Законика* у црквеним круговима у Византији била у пуном јеку борба између варлаамита и исихаста, заговорника сарадње са Римом и зилога⁵⁴. Цар Стефан Душан, који се ослањао на светогорске монахе у тражењу подршке за своје велике планове, био је наклоњен исихастима, те се и то може сматрати разлогом да се оваква једна одредба нађе на првом месту.

§ 2. и § 3.

О жениत्वѣ.

Властѣле и прочии людии да се не жене, не благословиѣше се оу своего архіереа, али оу теѣхъ-зи да се благослове, кои соу иѣбрали доуховники архіереи.

О женидби:

Властела и други људи да се не жене без благослова од свога архијереја, или да се благослове од оних које су архијереји поставили, избравши их за духовнике.
No lords or any other persons shall marry without the blessing of their own archpriest, or of those chosen and appointed as priests by the archpriests.

О свадѣвѣ.

⁵¹ А. В. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године, Извори српског права 6*, Београд 1980, стр. 171;

⁵² Ст. Новаковић, *Матије Властара Синтагмат*, Београд 1907, стр. 48;

⁵³ Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960, стр. 144;

⁵⁴ Б. Марковић, *Облици*, стр. 100;

И ниједна свадба да се не оучини безъ вѣнчаниа; ако ли се оучини безъ благословеніа и оупрошеніа цркви, таковы да се разлоуче.

О свадби:

Ниједна свадба да се не учини без венчања, а ако се учини без благослова и упита цркве, такови да се разлуче.

And no wedding shall take place without nuptials. If any marry without the blessing and permission of the Church, such persons shall be legally separated.

Непосредни повод што су се ове основне одредбе о браку нашле у *ДЗ* сигурно је тај што их нема у *Синтагми*. Ова два члана прописују да је за склапање пуноважног брака потребан благослов надлежног архијереја или од њега постављеног духовника, као и венчање. Зборници римско-византијског права не помињу овакву одредбу. Међутим, она је своје место нашла у наредбама византијских царева. Разлог је вероватно била околност што је у неколико наврата овај обичај почео да ишчезава, па су цареви сматрали за сходно да интервенишу у поменутој области.

Цар Лав Мудри је 893. године издао 89. Новелу⁵⁵, којом је прописано да се законитим сматра само онај брак који је склопљен уз благослов цркве. На интервенцију је био принуђен и цар Алексије Комнин, чињеницом да је знатан број бракова и даље склопан мимо постојећих обичаја и закона. Он је 1095. године издао Новелу⁵⁶, којом је црквени брак постао обавезан и за робове, јер они нису били обухваћени новелом цара Лава Мудрог⁵⁷. На послетку, 1306. године цар Андроник и патријарх Атанасије издали су Новелу⁵⁸, којом се захтева да сваки брак буде венчан са знањем дотичног духовника.

Овим одредбама у српску кодификацију је пресађена норма коју су узаконили византијски цареви, а која је била испуштена у свим великим византијским законским збиркама.

---

⁵⁵ А. Соловјев, *Законодавство*, стр. 103; Ч. Митровић, *Црквено право*, Београд 1929, стр. 143;

⁵⁶ С. Е. Zachariae v. Lingenthal, *Collectio Novellarum = Jus Graeco-Romanum*, III, Lipsiae 1873, IV, n.35;

⁵⁷ Ст. Новаковић, *Законик*, стр. 152, «Из византијске легенде о животу Св. Василија Новог види се да су међу робовима или отроцима закључивани бракови без венчања и суделовања цркве, простом наредбом господара њихових»;

⁵⁸ С. Е. Zachariae v. Lingenthal, *Collectio*, V, n. 26, c. 11; А. В. Соловјев, *Законодавство*, стр. 103;

Женидба цара Душана, Паја Јовановић 1904. НМБ

§ 5.

О проклети христіанскомь.

И светителіе да не проклинаю христіанъ за съгрѣшеніе доуховно; [нѣ] да пошлю двашти или тришти къ оному-зи да га обличии; да ако не чюе и не оусхоке исправити [се] заповѣдно доуховноу, по томъ да отлоучитъ се.

О проклињању хришћана:

И епископи да не проклињу хришћане за духовни грех; нека пошаље двапут и трипут оное да га изобличи, а ако не послуша и не усхтедне се поправити духовном заповечју, потом да се одлучи.

The bishops shall not curse the Christians for spiritual sins: but shall send twice and thrice to reproach him who has sinned. And if he does not obey and shows himself unwilling to correct himself in accordance with the spiritual instructions, he shall then be excommunicated.

Извор за први део овога члана налази се у осамнаестој глави А-састава *Синтагме* «О отлоученіи», где стоји:

Іоустиніанова же Новаа: Вьсѣмь рече епископомь или презвитеромь отрицакм отлоучати кого отъ светаго причештеніа прѣжде даже вина покажаеть се, кеже ради црковнаа правила семоу бивати повелѣвають⁵⁹

Ради се дакле, о преузетој Јустинијановој Новели. Смисао ове одредбе био је да се епископима скрене пажња да би своју власт требало да врше обазриво⁶⁰.

§ 10.

О еретице

И кто се обрѣте еретигъ живѣ въ христіанѣхъ; да се жеже по образоу и да се прожене; кто ли га име таити, и тѣ-зи да се жеже.

О јеретику:

И ко се нађе као јеретик, живећи међу хришћанима, да се ожеже по образу и да се изагна, а ко би га тајио, и тај да се ожеже.

And if any heretic be found to live among the Christians, let him be branded on the face and driven forth, and whoever shall harbour him, let him too be branded.

Као и код великог броја других чланова и код овога се показује да је дошло до пресађивања правног решења из византијског права, али да оно није учињено дословце. Ипак суштина одредбе је потпуно задржана. Члан 10. *ДЗ* представља преузету одредбу о Манихејцима из друге главе А-састава *Синтагме*:

Манихеи, аште гавитъ се въ гръчкомь мѣстѣ живїи, да оусѣкнеть се⁶¹

⁵⁹ Ст. Новаковић, *Синтагмат*, осамнаеста глава А-састава стр. 115;

⁶⁰ Ст. Новаковић, *Законик*, стр. 153,

Код овога члана видљива је и интервенција законодавца, који је поменути одредбу усавршио, а казну изменио. Њиме је такође предвиђено кажњавање лица које је скривало јеретика. Смртна казна - «да оуџкнеѣ се», која је потпуно у духу византијског права, замењена је жигосањем и протеривањем. Готово истовремено оваква одредба бива донесена и у Бугарској, којом је владао шурак Стефана Душана, цар Јован Александар. На основу извора сазнајемо да је на сабору 1350. године цар *сагласно црквеним законима, наредио да се богумили жигошу по образу и протерају*⁶².

§ 11.

О светителѣхъ доуѣовниѣхъ.

И светителѣне да поставе доуѣовниѣки по вѣсѣхъ инорѣхъ; по градовѣхъ и по селѣхъ; и ти-зы доуѣовниѣци да соу кои соу благословени отъ светителѣа и доуѣовно везати и решити, и да ихъ слоуша вѣсакы по законоу црѣковномоу; и они-ци доуѣовниѣци, кохъ несоу поставили доуѣовниѣци, да се ижденоу; да ихъ вѣдевѣса црѣква по законоу.

О духовницима:

И епископи да поставе духовнике по свим парохѣјама, и градовима, и селима. И ти духовниѣци да су они који су примили благослов на духовниѣство од своѣих архијереја, везати и решити, и да их свако слуша по црквеноме закону, а они духовниѣци, које нису поставили за духовнике, да се изагнају и да их казни црѣква по закону.

On Clergymen:

And bishops shall appoint clergymen in all of their parishes, both in towns and in the villages. And these clergymen shall be those who have been blessed by their archpriests to become clergy, to bind and to set free. And they shall be obeyed by everyone according to the law of the Church. Whereas those clergymen who are not appointed as clergymen shall be driven away and punished by the Church according to the law.

Код члана 11. посматраног из угла правних транспланата, занимљива је санкција за лица која архијереји нису поставили за духовнике. *Законик* користи глагол *педесати / ведевсати*⁶³, што на старогрчком значи васпитавати, али је у цркви добио значење – кажњавати⁶⁴. Под њим се подразумевало кажњавање грешника које је за циљ имало њихово поправљање. У том другом значењу се

---

⁶¹ Ст. Новаковић, *Синтагмат*, друга глава А-састава стр. 78;

⁶² А. В. Соловјев, *Законодавство*, стр. 166 – *Житіе Феодосія Търновскаго*, Чтенія въ И. О. И. Др. М. 1860 књ 1, 115;

⁶³ Н. Радојчић, *Законик*, стр. 92, од грчког *παιδεύω*;

⁶⁴ А. В. Соловјев, *Законодавство*, стр. 159;

јавља у ДЗ, у овом и у 19. члану. Овај се израз јавља и у Лесновској повељи⁶⁵. Он је доцније постао веома заступљен у преписци српских владара са Дубровником и временом се одомаћио у говору Далматинаца.

§ 12.

О доуховномъ дългоу.

И доуховномъ дългоу коьмици да не соудѣ; кто ли се наидѣ отъ козмики соудивъ црковномоу дългоу; да плати .т. перперъ; тѣкмо црковъ да соуди.

О суду:

И у духовном предмету световњаци да не суде, ко ли се нађе од световњака да је судио у духовном предмету, да плати триста перпера; само црква да суди.

On Jurisdiction:

And no laymen shall judge in a clerical matter. And should any layman be found to have judged an ecclesiastical matter, let him pay 300 perpers. Only the Church shall judge.

Чланом 12. дефинисана је аутономија црквеног судства, која се провлачи кроз читав низ чланова у ДЗ. Црква је била овлашћена да суди : 1) свим световним лицима у пословима који спадају у њен делокруг, тј. парнице о браку и наследству, као и питања јереси и других кривичних дела против цркве, 2) клирицима, тј. члановима црквеног сталеза за сва дела како кривична тако и грађанска и 3) свима сељацима на црквеним имањима⁶⁶. Одредба овога члана представља очигледан правни трансплант из византијског права. Њен извор налазимо на два места. Прво у *Ἀνέκδοτα*⁶⁷:

Περὶ τοῦ μὴ ἐξεῖραι πολιτικῶν ἀρχόντων ἐκκλησιαστικὸν ἐπιζητεῖν πράγμα.

Civili magistratui ne liceat in rem ecclesiasticam inquirere.

Али и у *Синтагми*⁶⁸:

...Прѣдъ своимъ епископомъ соудити се, радовати се остављшемъ мирскага соудишта...

Законодавац је код овога члана интервеницао уношењем своје казне од 300 перпера.

⁶⁵ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, стр. 680, «И сьгѣшитъ коимъ люво дѣломъ царствоу ми И столу српскомоу, или по немъ чеда него такожде сьгрѣшетъ царствоу ми, да се они сами педепсоуютъ по изволению светаго царства ми»;

⁶⁶ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 181;

⁶⁷ С. Г. Е. Heimbach, *Ἀνέκδοτα*, II, 1840, стр. 250 и 226-7;

⁶⁸ Ст. Новаковић, *Синтагмат*, девета глава Д-састава, стр. 226;

§ 13.

О соудоу митрополитском.

И митрополитіе, [и] епископіе [и] игоумни по митоу да се не поставѣ; и отъ съда кто се наиде поставивъ по митоу или митрополита, или епископа, или игоумна, да несть проклетъ и ои-зи кои га не поставиль.

О епископима:

И митрополити, и епископи, и игумани да се не постављају митом. И ко се нађе да је митом поставио митрополита, или игумана, да је проклет и онај који га је поставио.

On Bishops

Neither metropolitans, nor bishops, nor priors shall be appointed by bribery. And from now on whoever shall appoint a metropolitan, or bishop, or prior by bribery, let him be accursed and anathematized. And if anyone be found appointed by bribery, let them both be deposed from their rank, the one who made the appointment and the appointed one.

Суштина овога члана преузета је из византијског права. Подмићивање, које је за циљ имало постављање одређених лица за клирике, очигледно је представљало велики проблем у Византији. О томе сведоче још одредбе *Василика*⁶⁹ (Lib. III, Tit. I, IX):

Quod si tale quid peccatum fuerit, et qui dant et qui accipiunt et mediatores eorum secundum divinas scripturas et sacros canones condemnationi sese subiiciunt: ac propterea et qui dat et qui accipit et qui mediator fuit, sacerdotis vel Clericatus honore removeatur.

Али и *Синтагме*⁷⁰:

Иште кто даніємъ злата епископъ или причѣтникъ боудеть, или страиноприѣмникъ, или ништепитатель, или болничаръ, или строитель частнаго котораго любо дома, или иного котораго црковнаго печаловникъ слоуженіа, и давы и приѣмыи и ходати бывъ, свештенства или причѣта или вѣвѣрейнаго строитейства да обнажаютъ се.

У односу на своје изворе овај члан је доживео допуну, али и поштравање. Допуна се састоји у увођењу игумана, који се не помиње ни у *Синтагми* нити у скраћеној *Синтагми* (Ф-6,1), док се поштравање огледа у оштријој казни. Према византијским изворима, виновници су кажњавани одузимањем звања, док се по *ДЗ* кажњавају анатемисањем (искључивањем из црквене заједнице).

§ 14.

О игоумнехъ.

⁶⁹ С. Г. Е. Heimbach, *Basilicorum libri LX*, Lipsiae 1833, I, стр. 94;

⁷⁰ Ст. Новаковић, *Синтагмат*, двадесетосма глава X-састава, стр. 542;

ИГОУМѢНИ ДА СЕ НЕ ИЗСТАВЛЯЮТЬ БЕЗЪ ДЕЛА ОТЪ ЦРЪКВЕ; ИГОУМНИ ПО МАНАСТИРѢХЪ ДА СЕ СТАВѢ ДОБРИ ЧЛОВѢЦИ, КОИ ТЕ ЦРЪКОВЪ СТОЖИ[ТИ] ДОМЪ БОЖИИ.

О игуманима и калуђерима:

Игумани да се не збацују без учешћа цркве. Као игумани по манастирима да се поставе добри људи, који ће дом божији подизати.

Priors shall not be removed without an ecclesiastical reason. As priors in monasteries good men shall be appointed who will exalt the house of God.

Дуго времена је постојао проблем код разумевања члана 14, који је разрешио Н. Радојчић у својој расправи *Члан четрнаести Душанова законика*⁷¹. Суштина проблема је била грешка, која се поткрала преписивачу Призренског рукописа, који је је уместо *изъставляюють* написао *поставляю*. Овај пропуст је за последицу имао веома дуге научне расправе, а разрешен је упоређивањем са осталим преписима, како старије тако и млађе редакције.

У потрази за извором овога члана, он је подељен на два дела. Први део, којим се прописује да се игумани не збацују без учешћа цркве, манифестује јасну вољу законодавца да заштити игумане у њиховом двоструком својству – као људе и као црквене служитеље⁷². Оваква одредба је потпуно у духу римско-византијске правне традиције и за циљ је имала заштиту манастирске, односно црквене аутономије. И поред тога немогуће је у византијским законским збиркама пронаћи одредбу која јој дословце одговара. Радојчић је суптилно указао на једну наредбу у *Василикама* (Lib. III, Tit. I, XX)⁷³, преузету из десете главе стодвадесеттреће новеле цара Јустинијана, којом се забрањује *вршити притисак на епископа да без своје воље отпусти било којег члана свог клира*.

Nullus vero Episcopus invitus cogatur quetuncunqve Clericum sub se constitutum a Clero suo dimittere.

Други део овог члана одређује какве квалитете мора поседовати лице које се поставља за игумана манастирског. Ова одредба⁷⁴ је преузета из *Василика* (Lib. IV, Tit. I, II)⁷⁵:

⁷¹ Н. Радојчић, *Члан четрнаести Душанова законика*, *Јужнословенски филолог XIX*, 1951, стр. 35-45;

⁷² *Ibidem*, стр. 36 «Намера одлично позната из римскога и из византискога права. Појединац не сме постати жртва ни самовољности, ни ненадлежности», стр.37 «Тим се хтело истаћи да га не може уклонити с места на коме се налази ни државна световна власт, ни властелин на чијем се поседу црква налазила»;

⁷³ С. Г. Е. Heimbach, *Basilicorum libri LX*, I, стр. 94;

⁷⁴ Н. Радојчић, *Члан четрнаести Душанова законика*, стр. 37-38, преузето из О сочинениі: Памятники законодательной дѣятелности Душана, Царя Сербовъ и Грековъ. Хрисовулы. Сербскій Законникъ. Сборники византійскихъ законовъ. Изслѣдованіе Тимоѳея Флоринскаго. Кіевъ. 1888. Рецензія професора варшавскаго университета *Ө.Ө. Зигеля*; Записки Имп. Акад. Наукъ, LXIII, 1890, № 3, 79;

⁷⁵ С. Г. Е. Heimbach, *Basilicorum libri LX*, I, стр. 113;

...propositis sacris Eavngeliis dicentes, se non per amicitiam vel aliam quamcunque affectionem eum elegisse, sed scientes, eum et fide rectum et vita castum et administrationem dignum et talem, qui Monachorum scientiam et totum monasterii statum utiliter custodire possit, elegisse...

Текст *Василика*, у поменутом решењу, је знатно одређенији али и опширнији у односу на српски *Законик*. Грчки законодавац је прописао да приликом избора игумана не сме бити одлучујући *монашки степен, већ углед и глас који поменути клирик ужива. Изабрани мора да буде праве вере, мудра живота, достојан управљања, подобан да монахе поучава и да цело стање манастира умешно чува*. Српски законодавац је све особине, које би изабраник требало да поседује, сажео у реченицу: *Као игумани манастира да се поставе добри људи, који ће дом божији подизати. ДЗ* садржи краћу али општију одредбу, препуштајући њено шире регулисање манастирским типцима. У нашим средњовековним правним споменицима, када је у питању *збацивање* односно смена игумана, налазимо одредбу Арханђеловске повеље цара Стефана Душана: *«И да се не изъмете игоумнь развѣ велика дѣла»*⁷⁶.

Регулисање овога питања у *Законику* и у поменутој повељи, донетим за Душановог времена, сведочи да је у то доба било проблема у овој области, које су могли изазивати сам владар, властела или још вероватније ктитор манастира.

§ 15.

О жити киновискомъ.

Игоумни да живоу оу киновиахъ по законуу, зговарае се [съ] старци.

О киновиском животу:

Игумани да живе по киновиама, по закону, договарајући се са старцима.

Priors shall live in monastic communities according to the law, and shall confer with the elders.

Ова одредба *ДЗ* спада у ред оних за које се може рећи да су употпуњавале одредбе византијских законских збирки, али при томе ни мало не одступајући од својих извора. Киновиа (κοινόβιον)⁷⁷ – општежиће, односно заједнички живот у манастирима, одавно је постављена као једно од примарних

⁷⁶ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, стр. 697;

⁷⁷ Н. Радојчић, *Законик*, стр. 93; појам супротан киновии је идиоритмија – појединачни, усамљенички живот монаха;

начела манастирског живота у православном свету. Ово питање је било регулисано у *Василикама* (Lib. IV, Tit. I, IV)⁷⁸:

In omnibus vero monasteriis, quae coenobia dicuntur, praecipimus, ut secundum monachicos canones in una domo omnes habitent et in comune alantur et simili modo in una domo omnes separatim dormiant, ut mutuuum sibi invicem testimonium castae vitae praebeant: his omnibus et in monasteriis et asceteriis feminarum custodiendis.

Доцније се та одредба нашла и у *Синтагми*⁷⁹:

Въ ѿсѣхъ же монастирехъ, рече, гаже нарицають се обтежителства.

Као и код члана 13. у коме српски законодавац уводи личности игумана (као лица чије се постављање подмићивањем забрањује), тако се његова личност истиче и у овом члану, али у први план. Личност игумана је веома значајна у српској средњовековној држави, томе у прилог говоре и положај манастира, који су не само духовни, већ и научни, образовни и културни центри. Узевши у обзир све наведено, долази се до закључка да је овом одредбом допуњено правило из *Василика* и *Синтагме*, али да се није одступило од његове суштине. Доказ је навођење речи *по закону*. Законодавац налаже да игуман своју функцију мора да обавља у договору са старцима, чиме се потврђује да је његова функција *primus inter pares* и да о великим питањима од значаја за целу монашку заједницу (братију) не одлучује само један њен члан.

§ 17.

О постризе мнишьскомъ.

И калоугѣринѣ и калоугѣрице коѣ се постризаю, терѣ живоу оу своихъ коукнахъ; да се ижденоу и да живоу по монастырѣхъ.

О калуђерима:

И калуђери и калуђерице, који се пострижу, а живе по својим кућама, да се изагнају и да живе по манастирима.

On Monks:

And monks and nuns who are tonsured and live in their own homes, shall be expelled and shall live in the monasteries.

И овде је потпуно јасно да се ради о решењу, које је пресађено из византијског права и које стоји у тесној вези са чланом 15. и надовезује се на

⁷⁸ С. Г. Е. Heimbach, *Basilicorum libri LX*, I, стр. 113;

⁷⁹ Ст. Новаковић, *Синтагмат*, глава петнаеста М-састава, стр. 414;

њего. У збиркама византијских закона, на неколико места наилази се на исту одредбу⁸⁰:

*Leonis constitutio de hoc: Ne monacho liceat ex monasterio egredi et in civitate circumire*⁸¹.

У *Василике* (Lib.IV,Tit.I,XVII)⁸² је унета 133. Новела цара Јустинијана, која је, између осталог, регулисала ово питање:

Sancimus, ut nemini frorsus propriam habitationem habere liceat, neque cellula, ut vocatur, in manasteriis sit.

Из *Василика*, ова одредба је доспела у *Синтагму*:

Не многымъ же быти въ монастырь въходомъ, нъ њединомуу или двѣма, некли прѣдстаѣати же оу двѣрехъ моужемъ състарѣвшимъ се и цѣломоудрѣнимъ, иже оубо ниже инокомъ попоустеть изъидити изъ монастыра кромѣ волне игоуменови, ни же вѣнѣшнимъ вестоуднѣ бывати въ монастыри въ ношти же и въ дьне⁸³.

Интервенција законодавца није задрала у суштину норме. Суштина је остала иста, једино је допуњена тиме што се поред калуђера уводе и калуђерице (калоуѓтерице). Када поредимо решење у *ДЗ* са оним у *Синтагми*, као и са оним у *Скраћеној Синтагми* (М-7,3) примећујемо да је овој норми враћен одлучнији и оштрији тон, који је она некада поседовала. На основу тога може се доћи до закључка да је онај субјект, који је припремао законски текст био савршено упознат са изворима Византијског права, било да се радило о царској канцеларији или некој врсти законодавног одбора, о коме је било речи у уводном делу.

§ 18.

О мнишьскомъ постризе.

И калоуѓтерие, кои се соу постригли топици изъ метохъне које цркве, да не живоу оу те-зи цркве; нъ да гредоу оу ине монастырѣ; и да имъ се дава храна.

О монашком постригу:

И калуђери, који су се постригли као земљаци из области те цркве, да не живе у тој цркви, него да иду у друге манастире; да им се даје храна.

⁸⁰ Ст. Новаковић, *Законик*, стр. 157-158, «А. Рамбо прича да је ова беда калуђера који беже од манастира беснела по Балканском Полуострву у IX веку, када су читаве гомиле калуђера ишле као неки религиозни хајдуци, оружани и на коњима, по Македонији и Мореји, нагонећи јеретике или оне који им се свидели нису да верују начином који је њима био по вољи. Царска власт их је гонила у манастире. Налик је на то, и ако је иначе различит, и појав о ком се говори у овом члану.»;

⁸¹ С. Г. Е. Heimbach, *Анеќдота*, II, 1840, стр. 147-148;

⁸² С. Г. Е. Heimbach, *Basilicorum libri LX*, I, стр. 117-118;

⁸³ Ст. Новаковић, *Синтагмат*, стр. 415

And monks native of the region in the church in which they were tonsured, may not live in that church, but shall go to other monasteries, and food shall be given them.

За овај члан ДЗ до сада није проиђена слична одредба у неком византијском закону, која би му дословно одговарала. Ово је навело Соловјева на помисао да је у питању оригинална одредба⁸⁴. И поред тога ни он јој није могао одрећи очигледан византијски утицај, присутан како у духу саме одредбе⁸⁵, тако и у њеној терминологији (тѡпици изъ метохыкѣ)⁸⁶. Упоређујући прописе ДЗ, у Ходошком наилазимо и на образложење доношења овакве одредбе, који није присутан у другим преписима. Какав је разлог изазвао ово наређење, види се из објашњења које уз тај члан има Ходошки препис, које види у првом делу. Објашњење то каже да мештани у манастиру не могу да уздрже природу, него хоће рођацима по нешто да даду и учине, а осим тога називљу духовнике с других страна гостима и дошљацима у манастиру. У истоме објашњењу наводи се још и практика, по којој су, како изгледа, таки људи могли и остати у манастиру, ако им се ништа не би дало под управу, чим би могли злоупотребе чинити. Прва наредба као да је, међу тим, гласила да се мештанин по пострижењу одмах испраћао у другу цркву и да му се само храна на пут давала.⁸⁷

§ 19.

О свръжении расахъ.

И калоуѓгеръ кои свръже расе, да се дрѣже оу тѣмници; докла се обрати опеть оу послушаніе, и да се педѣйса.

О збацивању раса:

И калуѓер који збаци расе, да се дрѣжи у тамници, док се опет не врати у послушност, и да се казни.

A monk who abandons his habit shall be kept in prison until he return again to obedience, and let him be punished.

Већ у наслову овога члана видљив је византијски утицај, гледано са етимолошког аспекта⁸⁸. Међутим, то изгледа као пропратни детаљ у доносу на

⁸⁴ А. Соловјев, *Законодавство*, стр. 99, «вероватно је то одредба постала на сабору г. 1349»;

⁸⁵ *Ibidem*, «потпуно у духу византијских схватања, да се калуѓер мора одрећи сваких веза са светом и нарочито својом породицом»;

⁸⁶ Тѡпици – гр. топикѡс, тѡπος – место; метохија – гр. метѡхион – крај, област, околина, суседство;

⁸⁷ Ст. Новаковић, *Законик*, стр. 158;

⁸⁸ Раса – гр. тѡ рѡсов – монашка одећа [риза]; Н. Радојчић, *Законик*, стр. 94;

чисто византијско порекло ове норме. Одредба СХХIII Новеле, која је постала саставни део *Василика*⁸⁹, пресђена је у ДЗ.

Si monachus monasterium relinquat et ad secularem vitam transeat, hic militia et honore, st quem habet privatus ad Episcopo loci et provinciali praeside in monasterium conjiciatur.

ДЗ је ову одредбу поштрио, дајући јој нову санкцију «да се дрџе оу тѣмници» и понављајући израз *nedensami*, о коме је било речи при члану 11. Претпоставља се да је поштравање санкције код српског законодавца било диктирано савременим приликама. Овакве норме су се вероватно примењивале и пре 1349. године, па су потребе њихове ефикасније примене дале печат система-домаћина оличен у оштријој санкцији⁹⁰.

§ 20.

О гробѣхъ.

И людии које съ влъхѣствомъ оузимаю изъ гробовъ, тере иѣ съжижоу; село које то-зи оучини, да плати враждоу; ако ли боудѣ попъ на то-зи дошѣль, да моу се оузме поѣство.

О варачарима, који тела мртвих спаљују:

И люди, који врацбинама узимају из гробова, те их спаљују, то село, које то учини, да плати вражду, а ако буде поп на то дошао, да му се узме поповство.

On Heretics Who Burn the Bodies of the Dead

And take people out of graves by sorcery and burn them, any village that does this shall pay a fine, and if any priest shall come to it, let his priesthood be taken from him.

Ради се о веома занимљивом члану, којим је регулисано искорењивање старог балканског паганског обичаја, спаљивања вукодлака – вампира. *Православна црква бори се против те празноверице. Тако, на пример, грчки Номоканон уз Велик требник (изд. А. Павлова, 145), прописује у члану 21. шест година епитимије за оне који ископавају и спаљују тзв. Вукодлаке. Пажњу привлачи санкција, предвиђена за учиниоце овог кривичног дела. Пошто у ископавању вукодлака учествују обично скоро сви сељаци, закон не тражи казну за индивидуалне злочинце, него читаво село има да плаћа колективно вражду, тј. глобу исту као и за убиство, од 500 перпера. Поп који би*

⁸⁹ Basil. Lib. IV, Tit. I, XIV = Nov. СХХIII, cap. XLII;

⁹⁰ А. Вотсон, *Правни транспланти*, стр. 55 «Доцнији развој у систему домаћину не треба мешати са одбацибањем»;

учествовао у том обреду (читао би «громовник» и заклињао злог духа) има да буде рашчињен⁹¹.

Глава 10. Т-састава *Синтагме* завршава се одредбама, које регулишу непоштовање гробова и сахрањених покојника⁹². Ове одредбе су пренесене и у СС (Т-2). Ипак, међу њима се не спомиње врач, који тела мртвих спаљује, нити поменута казна (о којој ће бити речи у одељку о нетренсплантима). По свему судећи законодавац је по угледу на Византију, санкционисао један пагански обичај, који је био заступљен и у Срба, и на одређени начин допунио постојеће одредбе *Синтагме*.

§ 24.

И ако се наиде владалац црковны оузьмь мито, да се распе.

О црквеном спровођењу:

И ако се нађе црквени управник, који је узео мито, да се уништи.

And if any Church principal be found to have taken bribes, let all his property be taken away from him.

Предмет овог члана јесте подмићивање, о коме је већ било речи код члана 13. У овој одредби се говори о подмићивању *црквеног управника*, а казна која таквоме следи чисто је византијска и представља конфискацију имовине. Овакву санкцију налазимо и у *Синтагми*⁹³, 1. глава М-састава, где се као на старији извор упућује на *Василике*.

§ 28.

О хране оубогымь.

⁹¹ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 187;

⁹² Ст. Новаковић, *Синтагмат*, стр. 506,

«1. Иже отъ гробовъ вешть отнемлюште, да подлежить свештенотаѣства сьгрѣшенію.

2. Аште кто отъ гроба отиметь каменіе, или стальпове, или мраморіе, или иноу кою люво вешть, двадесете литрь злата въ цариноу да платить.

3. Иже гроби капаюштен, и обнажаюштен оумьршихъ тѣлеса, аште оубо съ ороужіемь, главнѣ тометъ се; аште ли безъ ороужіа, даже до роуды.

4. Иже мрътвыне въ гробѣхъ съвлачеште, да оусѣкноутъ се имь роуды.

5. Иже мошти или кости прѣдвигше, севри оубо соуд[те, краниѣ тометъ се; почтейныи же въ тьмниоу вьмѣтають се, или въ роуди посилають се.

6. Не подобаетъ мошти оумироуштихъ охаловати или промѣтати; на врѣме же положейныне прѣносити лѣтъ несть.

7. Никтоже тѣло чловѣче безъ повелѣнія царскаго въ ино мѣсто да прѣноситъ.»

⁹³ *Ibidem*, стр. 381, «Иже жьртвами вьхочуе, мьченъ да томимь боудеть; а иже оубѣдивыи сего молвою или мьздою, заточению и расоуд да подлежить»;

И по вѣсѣхъ црѣкѣвахъ да се ѣране оубоѣи како несть оупуѣано отъ ктитору; кто ли ихъ не оусѣрани од митрополитъ и отъ епископъ или отъ игоумень; да се отлоуѣи сана.

О храни убозима:

И по свим црквама да се хране убоги, како је уписано од ктитора, а ко их од митрополита, или од епископа, или од игумана не усхрани, да се одлучи од сана. And in all churches the poor shall be fed, as is written by the church founders. Should any metropolitan, or bishop, or prior fail to feed them, he shall be deprived of his rank.

У члану 28. кодификована је наредба свим црквама да хране убоге људе, и то онако како је прописао ктитор. Одредба исте садржине се налази у глави 38. *Хиландарско-студеничког типика*. Ова глава, под насловом «**О подани на врата врати**»⁹⁴ говори нам о дужностима монаха да помажу сиротињу, да босе обувају и наге одевају, а умрле сахрањују. Међу овима, налази се и одредба о дужности монаха да убоге хране «**хлѣбомъ и виномъ и сочивомъ некимъ од крѣмы вашекъ избываюштъ**»⁹⁵. Када се узме у обзир порекло Хиландарско-студеничког типика, који представља тачан превод типика манастира СВ. Богородице Одигитрије у Цариграду, закључује се да је у питању још један правни трансплант, који је из византијског доспео у средњовековно српско право и доцније нашао своје место у кодификацији цара Стефана Душана.

§ 29.

О калуђерском жити.

И калуђериѣ да не живоу извънь монастыра.

О калуђерском животу:

И калуђери да не живе изван манастира.

And monks shall not live outside the monastery.

Овај члана је веома сличан, може се рећи идентичан делу одредбе члана 17. те је за детаљнији преглед његовог порекла изложен у коментару тог члана.

§30.

О оуѣвани црковнаго чловѣка.

Отселѣ да не оуѣвѣ ниѣдина властъ калуђера или црковнаго чловѣка; и кто потвори сѣ при животѣ и по съмрѣти царства ми, да несть благословень; ако

⁹⁴ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, стр. 367;

⁹⁵ *Ibidem*;

ли несть кто комоу кривъ, да га иште соудомъ и правдомъ по закону; ако ли оуѣвѣ веъз соуда, или комоу забави, да плати самосеѣмо.

О чупању црквенога човека:

И отсад да ниједна власт не почупа калуђера или човека црквенога, и ко преступи ово за живота и по смрти царства ми, да није благословен; ако је ко што коме крив, да га тера судом и парницом, по закону, ако ли га почупа без суда, или кога удари да плати седмоструко.

And henceforward no authority may molest a monk or a man of the Church; and whoever shall transgress against this in the course of my lifetime or after the death of my Imperiality, he shall not be blessed. If anyone be guilty towards another, let him sue through the court and by justice, according to the law; whoever shall molest or hinder anyone without judgment, let him pay sevenfold.

Иако овај члан говори о имунитету који су уживали црквени људи, коментар овога члана тиче се световне санкције, која је следила прекршиоцу ове норме. Њен значај се не сме занемарити, јер се осим у овом члану иста казна налази у члановима 93, 102, 143, 187, 193. и 200. *Самосеѣмо* значи да кривац има обавезу да плати седам пута онолико, колико износи штета, односно, да накнади штету још шест пута толико. Соловјев скреће пажњу на чињеницу да оваква казна није била позната другим словенским правним системима ни германскома праву⁹⁶. Оваква врста кажњавања, која се помиње још у Светом писму, у Србију је дошла преко Византије. Цариградско тумачење Светог писма, сматрало је за праведно да се кривац кажњава седам пута онолико колико је нанео штете – εἰς τό ἐπταπλάσιον ἀντιμετρούμενην. Оно је потврђено у Новели цара манојла Комнина из 1165. године⁹⁷.

§ 39.

О властелѣхъ и властеличичкѣхъ.

Властеле и властеличичкии, иже се обрѣтаю оу дрѣжавѣ царства ми, Срѣблѣ и Грци, што ест комоу дало царство ми оу баштиноу и оу хрисоволи, и дрѣже до сиега-зи съвора, баштине да соу тврѣдѣ.

О властели и властеличићима:

Властела и властеличићи, који се налазе у држави царства ми, Србљи и Грци, што је коме дало царство ми у баштину и у хрисовуљи, и што држе до овога сабора, баштине да су сигурне.

Члан којим започиње читав низ *закона*, који регулишу питања од значаја за властелу, по свој прилици је формулисан на сабору 1349. на коме је

⁹⁶ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 195;

⁹⁷ *Ibidem*, стр. 196;

проглашен *Законик*. То закључује на основу његове формулације, у којој стоји «и дрџе до сиега-зи сьвора» ипак, ова одредба се не може сматрати оригиналном, јер она одражава дух феудалних односа, у чијим оквирима је израсла и развијала се средњовековна Србија. Владар својој властели потврђује сигурност баштине, што је учестало у Европи средњег века. Како се Србија налази на месту, на коме су се сусретали утицаји Византије и западне Европе, прилив оваквих утицаја је у сваком случају био извештан. Као пример оваквог обичаја може се узети наредба кнеза *Кунрада Брнџнскога* из 1080. године, која се сачувала кроз потврду *краља Пшемисла I Отокара* из 1222. и 1229. године⁹⁸.

Omnes hereditates, quas viri nobiles tam majores quam minores tempore ducis Conradi sine querela juste et pacifice hucusque possederunt, in bona tranquillitate pacis ammodo possideant.

*Сва наслѣдства (баштине), која су люди племенити, како већи тако мањи, за време войводе Кунрада безъ тужбе справедливо и спокойно досада држали, и одъ сада у ненарушимомъ миру да држе.*⁹⁹

Дух ове одредбе је идентичан одредби у члану 39. и доказује да се овај члан не може сматрати оригиналним. Напротив, чињеницу да се ради о правном транспланту, из правног система читаве феудалне Европе, доказује нам ова чешка одредба донета готово три столећа пре доношења *ДЗ*, а потврђена након век и по.

§ 40.

О хрисовлеѣхъ.

И вѣси хрисовлеіе и простагме, што несть комоу оучинило царство ми, и што ке комоу оучинити, и те-зиі баштине да соу твердѣ, како-но и прѣвѣхъ правовѣрныхъ царь; да соу да соу воіны ными и подѣ црѣков дати, или за доушоу одати, или иномоу продато комоу люво.

О хрисовуљима:

И они хрисовуљи и простагме, што је кому учинило царство ми, и што ће кому учинити, и те баштине да су сигурне, као и ранијих правоверних царева, да су слободни с њима, или под цркву дати, или за душу оставити, или продати кому било.

On Chrysobulls:

And all the chrysobulls and charters which my Imperiality hath granted and shall grant to anyone, those patrimonial estates shall be confirmed, as those of the previous Orthodox Tsars, and they shall have full authority over them: either to give them to the Church, or bequeath for the soul, or sell to anyone.

⁹⁸ Ф. Плацки, *Законик*, стр. 4;

⁹⁹ *Ibidem*, стр. 53;

За разлику од претходног члана, у коме законодавац прокламује сигурност баштине, у овом члану он одлази корак даље и говори о слободи располагања баштином. У члану 40. стоји да је сопственик слободан своју баштину «подь црковь дати, или за доушоу одати, или иномоу продати комоу люво». Наводећи само ова три облика располагања, законодавац ту слободу није ограничио, напротив, он каже да сигурност баштина и слобода располагања треба да буду равне оној, која је важила за времена ранијих царева. На овакав начин *Законик* нас упућује на регулисање баштинског права по примеру грчких хрисовуља¹⁰⁰.

§ 41.

О баштине властескои.

Кои властѣлинь не и оузима дѣце, или пакы оузима дѣцоу, тере оумрѣ, по еговѣ смрѣти баштина поуста остане до-где се обрѣте отъ егова рода, до третіега братоучеда; тѣ-зи да има еговоу баштиноу.

О умрлој властели:

Који властелин узима децу, или опет и не узима децу, те умре, и по његовој смрти баштина пуста остане, где се нађе од његова рода до трећег братаучеда, тај да има његову баштину.

On Deceased Lords

If a lord have children, or if he have no children, and die, and upon his death the patrimonial estate remain vacant, wherever there be found someone of his kin up to the third cousin, that one shall have his patrimonial estate.

Населдном праву *ДЗ* је посветио свега два члана (41. и 48. о коме ће бити речи у даљем тексту) из разлога што је оно било регулисано Законоправилом Св. Саве и *Прохироном*. О наслеђивању говори и *Синтагма*, тако да је законодавац своју делатност, везану за ову грану права, свео на попуњавање постојећих празнина и кодификовање обичаја.

Уколико властелин није за собом оставио потомке његову баштину може наследити сродник у побочној линији «до третіега братоучеда». Овај израз се помиње у *Синтагми*:

Въ осмы же степень происходеи же отъ крѣве бракъ проштень нест; третию во братоучедоу или въноукоу втораго братоучеда поемати никаково же иматъ възбраненіе.¹⁰¹

¹⁰⁰ А. В. Соловјев, *Законодавство*, стр. 116;

¹⁰¹ Ст. Новаковић, *Синтагма*, стр. 133;

На том месту се говори о последњем степену сродства на који се односи барачна забрана. Занимљиво је да се тај степен поклапа са последњим степеном средстав за који важи право наслеђивања. Соловјев тврди да се ради о византијском обичају, који је кодификован у *ДЗ*¹⁰².

§ 44.

О отроцѣхъ властѣоскыиуъ.

И отроке што имаю властѣле, да имъ соу оу ваштиноу, и ныѣи дѣце оу ваштиноу вѣчноу, нѣотрокъ оу прикыне да се не дае никѣда.

О властеоским робовима:

И робове, што имају властела, да су им у баштину, и њихова деца у баштину вечну, но роб у прѣију да се не даје никада.

And slaves that anybody hath, he shall have them as his patrimonial estate, and their children as his eternal patrimony. But a slave shall never be given as a dowry.

Много пре од ове одредбе у Србију је из Византије стигла прѣија¹⁰³, којој су биле посвећене поједине одредбе *Прохирона* (Закона градског)¹⁰⁴. Овај правни институт је постао још присутнији, када су у састав српске средњовековне државе ушле области јужно од Скопске Црне Горе, које су баштиниле римско-византијску правну традицију.

Члан 44. забрањује давање отрока (роба) у прѣију; отрок представља властелинову својину. Соливијев овај члан сматра разумљивим само у вези са системом византијског права. Порекло ове одредбе он повезује са старим римско-византијским обичајем да се у мираз дају само робиње, али не и робови (мушкарци)¹⁰⁵. Овај обичај је био познат и у Дубровнику, где су се у мираз давале робиње – *ancillae*. Претпоставке Соловјева потврђује и Тарановски, и износи своје виђење разлога за постојање овакве одредбе. Колико је ова одредба интересантна за проучавање довољно говоре најновија проучавања мираза¹⁰⁶.

¹⁰² А. В. Соловјев, *Законодавство*, стр. 136 «Дакле цар Душан узаконио је за властелу онај ред наслеђивања, који је био уобичајен у Византији поседњих векова. Празнина Властареве Синтагме попуњена је помоћу византијског правног обичаја»;

¹⁰³ Прѣија – гр. *протѣ*, *проика* – мираз;

¹⁰⁴ V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja u istoriji*, Beograd 2006, str. 174;

¹⁰⁵ А. В. Соловјев, *Законодавство*, стр. 131;

¹⁰⁶ V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja u istoriji*, str. 495-6, ednota 2116, «Baš kao što su očeви избегавали да непокретности и средства за производњу дају у мираз и тиме обогалје породичну својину, тако су се трудили да сачувају и радну снагу у виду мушких робова. У питању је дакле, била брига о очувању породичне својине, а не eventualне породице роба. Поврх тога, може се доислити још један

§ 48.

О властѣлиноу и о конѣ.

Кѣда оумрѣ властѣлинь, конѣ добри и оружіе да се дае цароу; свита велика бисерна и злати појас да има сынъ моу и да моу царь не оузме; ако ли не оузима сына, нѣ има дѣштерь, да несть тѣмъ-зи воѣна дѣшти и продати или одато свободно.

О умрлим властелима:

Када умре властелин, конѣ добри и оружје да се даје цару, а свиту велику и бисерни појас да има његов син, и да му цар не узме, ако ли не узима сына, него има кѣр, да је с тим власна кѣи, или продати, или дати слободно.

On Deceased Nobles:

When a noble dies, his good horse and arms shall be given to the Tsar, but his great tobes of pearls and golden girdle, let his son have them, and let them not be taken by the Tsar. And if he have no son, but have a daughter, let his daughter have title over them, to sell or give away freely.

У члану 48. се сусреће неколико различитих утицаја (о онима који долазе из обичајног права, више ће речи бити у одељку о нетрансплантима). Соловјев скреће пажњу на римски утицај у домену перфектности и неопозивости поклона¹⁰⁷. Ипак, за предмет овога рада, од већег су значаја друга два сегмента овог члана: дарови које наследници задржавају и давање наследног права ћерки.

Након смрти властелина, «свита велика бисерна и злати појас» остају у наследство неговом сину. Ако се ово упореди са упутима које је своме наследнику дао цар Константин Порфирогенит, у делу *De administrando imperio*, када говори *О вредности царских инсигнија*, долази се до закључка да су, као и царске, племићке инсигније биле искључиво обележје племства и да су у складу са таквом својом природом биле у искључивом њиховом власништву. Ово питање је везано и за чин инвеституре у звање витеза, који је био заступљен у западној Европи. Том приликом новопроизведени витез је добијао драгоцене дарове у виду одеће¹⁰⁸, који су након његове смрти остајали његовим потомцима. По свој прилици старија српска пракса састојала се у враћању поменутих дарова владару, али је исту прекинуо ДЗ чланом 48.

---

razlog ovoj zabrani, a on je vezan za patrijarhalnu sredinu, kojoj je svakako izgledalo neprikladno da se uz devojku, kao njena pratnja, daje osoba suprotnog pola.»

¹⁰⁷ А. В. Соловјев, *Законодавство*, стр.137;

¹⁰⁸ Ј. Ковачевић, *Члан 48. Душановог законика и инсигније, Историјски часопис САН*, бр. III, Београд 1952, стр. 466, «Када је султан Саладин заробио Хуга од Табари (de Tabarie), захтевао је од овога да га произведе за витеза. У току церемонијала добио је султан као симболе витештва: црвени плашт (што одговара бисерној свити 48 члана Душановог Законика), појас, црвене ципеле...»;

Уколико властелин није имао сина, већ ћерку, она је могла да наследи поменуте ствари, са правом да њима слободно располаже. Према старом српском обичајном праву, које је у неким крајевима остало живо до данас, Ћерка није имала право наслеђивања. Чланом 48, под јаким утицајем визанријског права, у српско право је уведено право ћерке да наследи свога оца¹⁰⁹, макар када су у питању ствари којима га је даривао владар.

§ 50.

О оѣсовани властѣличикѣ.

Властѣлинъ кои оѣсоуѣ и осрамоти властѣличикѣ, да плати .р. перперѣ; и властѣличикъ ако оѣсоуѣ властѣлина, да плати .р. перперѣ и да се вѣ стапи.

О псовци:

Властелин, који опсује и осрамоти властеличића, да плати сто перпера, и властеличић, ако опсује властелина, да плати сто перпера и да се бије штаповима.

On Insult:

A lord who insults and disgraces a lesser lord shall pay 100 perpers, and a lesser lord who insult a lord, shall pay 100 perpers and be beaten with sticks.

Члан 50. говори о кривичном делу увреде части, чије регулисање је *Синтагма* испустила, те се може рећи да је ту празнину попунио *ДЗ*. Овај члан се односи на увреду части међу властелом, те је на основу њега могуће направити дистинкцију између властелина и властеличића. Под истим називом «*псовъ*», ова врста увреде части се помиње и у Пољичком статуту, у члановима 28. и 44, где се истиче разлика између увреде коју неко нанесе *своме другу* (човеку истог сталежа) и увреде коју *кметих* нанесе *племенитом човеку*, за коју се кажњава дуплом глобом¹¹⁰. Са друге стране, кажњавање батинањем, које уз глобу следи властеличићу, директно је преузето из византијског система казни.

§ 52.

За невѣроу.

За невѣроу вѣсакоу съгрѣшеніе братъ за брата, и оць ѣа сына, родимъ за родима, кто соу одеѣни одъ онога-зи оу своихъ коукѣхъ, кто не не съгрѣшилъ, тѣ-зи да не плати ништа; развѣ ои-зи кои не съгрѣшилъ; тогова и коукѣа да плати.

О невери:

¹⁰⁹ А. В. Соловјев, *Законодавство*, стр. 137;

¹¹⁰ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 215⁵³⁸).

За неверу, за сваку кривицу, брат за брата, и отац за сина, рођак за рођака; који су одељени у својим кућама од онога који је скривио, ти да не плате ништа, осим онога који је скривио, његова и кућа да плати.

For disloyalty, for any sin, brother shall not pay for brother, father for son, kinsman for kinsman, if they dwell separately from the culprit in their own houses; the who have not sinned shall not pay anything; but that one who hath sinned, his household shall pay.

Иако у тексту овога члана није наведено да се односи на властелу, на основу његовог места у систему ДЗ, то се може закључити. Ова одредба је резултат снажног византијског утицаја на српско право у коме је доминирала колективна одговорност. О невери се говори као о «сѣгрѣшению», што значи да се сматра грехом, као и у *Синтагми*¹¹¹. Пут од колективне ка потпуној индивидуалној одговорности није могао да се пређе преко ноћи, из тог разлога овај члан не говори о потпуној индивидуалној одговорности, али је знатно сужава.

У једној византијској повељи из 1295. године налази се слична одредба, у којој је властели учињен уступак, тако што:

У случају невере нека одговара сам кривац, нико други из његова рода – ни синови, ни браћа, ни сродници.

*(να παιδέβηται αὐτός μόνον... και ουχι ἕτερος από τό γενοσ αὐτοῦ ἢ υἱοι ἢ ἀδελφοι ἢ φιλοι αὐτοῦ)*¹¹²

Да се ова одредба може сматрати трансплантом из византијског прва, потврђује и податак да је готово истоветан одредба садржана у повељи коју је феудални господар Тесалије Михаило Гаврилопуло издао архонтима града Фанара 1342. године.

*Αν δέ διαβληθῆ τις περί ἀπιστίας ἢ ἀνυποταγῆς νά δικάζηται ἐνώπιον ἀπάντων τῶν ἀρχοντων καί νά παιδέβηται αὐτός μόνο, οὐ μή τις ἄλλος πρός τό πταίσμα αὐτοῦ, και οὐχι ἕτερος από τό γένοσ αὐτοῦ, ἢ υἱοι ἢ ἀδελφοί ἢ φιλοι αὐτοῦ*¹¹³.

§ 53.

О осилію владыке.

И кои властѣлинь оузме владыкоу по силѣ, да моу се овѣ роуке отсѣкоу, и носѣ оуреже; ако ли себѣрь оузме по силѣ владыкоу, да се овѣси; ако ли свою дроугоу оузмѣ по силѣ, да моу се овѣ роуке отсѣкоу, и носѣ оуреже.

О насилу:

¹¹¹ Ст. Новаковић, *Синтагмат*, стр. 325-523;

¹¹² А. В. Соловјев, *Законодавство*, стр. 147²); F. Miklosich et Müller, *Acta et diplomata Graeca Medii Aevi V*, Vind 1890, стр. 261;

¹¹³ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 217;

Ако који властелин узме властелинку силом, да му се обе руке одсеку и нос сареже; ако ли себар узме силом властелинку, да се обеси, ако ли своју другу узме силом, да му се обе руке одсеку и нос сареже.

On Taking by force:

If any lord take a noblewoman by force, let both his hands be cut off and his nose be slit. But if a commoner take a noblewoman by force, let him be hanged; if he take his own equal, let both his hands be cut off and his nose slit.

Члан 53. говори о кривичном делу силовања. Без икакве сумње, ово кривично дело је постојало и у српском обичајном праву. Ипак, тон ове одредбе, као и санкције које су у Закону предвиђене за учиниоца овог кривичног дела, довољан су доказ, да је у питању позајмица из византијског права.

Још у *Прохирону* (XXXIX,66) налази се закон који силовање кажњава одсецањем носа и губитком 1/3 имовине¹¹⁴. Тај закон је пренесен у *Синтагму* (Т-15)¹¹⁵ и у њену скраћену српску редакцију. У *ДЗ*, законодавац је интервенисао поштравајући санкције, али и прилагођавајући формулацију одредбе сталешким приликама у српско-грчком царству¹¹⁶. Казне су чисто византијске, поред одсецања носа, присутно је и одсецање руку, али и прва смртна казна у *ДЗ* – вешање, којим се кажњава себар који је силовао властелинку. О степену поштравања казни за силовање довољно говори да је смртна казна вешањем (φορκίζεσθα) сматрана за најсрамнију византијску казну¹¹⁷.

§ 54.

О блудѣ владыке.

Ако ли владыка блудѣ оучини съ своимъ чловѣкомъ, да им се обѣма роукѣ отсѣкоу, и носѣ оуреже.

О блуду властелинке:

Ако властелинка учини блуд са својим човеком, да им се обома руке одсеку и нос сареже.

If a noblewoman commit fornication with her man, let the hands of both be cut off and their noses slit.

¹¹⁴ E. H. Freshfield, *A manual of Eastern Roman law THE PROCHEIROS NOMOS*, Cambridge MCMXXVIII, стр. 156;

¹¹⁵ Ст. Новаковић, *Синтагмат*, стр. 438-508;

¹¹⁶ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 218, «Вреди навести да у Корчуланском стуту, у другој његовој редакцији (из XIV века) налазимо сличне сталешке одредбе»;

¹¹⁷ А. В. Соловјев, *Законодавство*, стр. 182;

Казне, које су предвиђене чланом 54. указују на његово византијско порекло. Одредба, која би се могла упоредити са овом, не може се наћи у *Синтагми*, те је то вероватно био један од разлога што се она нашла у *ДЗ*. Као и код члана 53, ову материју је регулисао *Прохирон* (XXXIX,43 и 44):

XLIII Mulier maritata cum proprio servo adulterium committens, verberata ac tonsa naso mutiletur; qui etiam ex civitate expulsa, in qua habitat, omni sua privetiar substantia; servus autem adulter ense puniatur.

*XLIV Mulier virum non habens, quae suo se servo miscit... verberatur ac tondeatur, et servus verberatus ac tonsus vendatur...*¹¹⁸

Одредбе о прељуби жене са својим робом и о блуду жене, која нема мужа (удовице), са својим робом, преживеле су извесну обраду од стране законопис[а]ца *ДЗ*. Оне су стопљене у један члан, који је добио општији тон, оштрију санкцију и који је прилагођен сталешким приликама у средњовековној Србији. Општији тон се огледа у изостављању разлике коју прави *Прохирон*, већ се говори о властелинки; уместо роба, као учинилац се помиње *свој човек*, под којим се подразумева сваки поданик – меропах, слуга и отрок¹¹⁹.

Пооштравање је присутно код казне. Док је *Прохирон* предвиђао одсецање носа и губитак имовине за прељубу жене са својим робом, и шишање и батинање за блуд жене (која нема мужа) са својим робом, *ДЗ* задржава одсецање носа, и овој казни додаје још једну типичну византијску казну, одсецање обе руке. Одсецање носа, као казна за прељубницу, познато је још од античких времена и у византијском праву се први пут предвиђа у *Еклоги*.

§ 55.

О оѣсовани властѣоскомъ.

И ако севьрь оѣсоуѣ властѣлина, да плати .р. перперь и да се осмоуѣди; ако ли властѣлинь или властѣличикъ оѣсоуѣ севьря, да плати .р. перперь.

О псовању властеоском:

И ако властелин, или властеличић, опсује себра, да плати сто перпера; ако ли себар опсује властелина, или властеличића, да плати сто перпера и да се осмуди. And if a lord or a lesser lord insult a commoner, let him pay 100 perpers; and if a commoner insult a lord or a lesser lord, let him pay 100 perpers and be singed.

Члан 55. се наслања на члан 50. разлика је у томе што се чланом 55. санкционише увреда части међу припадницима два различита сталежа. Као

¹¹⁸ А. Соловјев, *Законодавство*, стр. 184¹⁾;

¹¹⁹ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 219;

правни трансплант, пажњу привлачи казна смуђења. Смуђење¹²⁰ је казна прљења браде и косе. Ова реч се као именица не среће у старим српским текстовима. Казна прљења браде и косе била је раширена у средњовековној Србији и Дубровнику, док се у Византији кажњавало присилним шишањем (κουρα), са намером да се ошишани обешчasti¹²¹. Ова казна је пореклом са истока и у Србију је дошла посредством византијског обичајног права. Брада је на истоку симболизовала углед и достојанство, док је шишање до голе коже приличило робовима. Примена ове казне наорочито је била заступљена за владавине Стефана Душана¹²².

§ 57.

О прѣселнице.

Кои ње властѣлинь на прѣселнице; комоу пизмомь које зло оучини земли пленомь, или коукне пожеже, или кое лубо зло оучини; тако-зи та-зи дрѣжава да моу се оузме, а ина да не дастъ.

О злоби:

Који властелин на приселици из злобе које зло учини: земљи пленом, или куће попали, или које било зло учини, да му се та област узме и не да друга.

On Misdemeanour:

If any lord passing do some wrong to anybody out of spite, plunder his land or burn his house or do any other misdemeanour, from such a one that holding shall be taken, and another shall not be given to him.

Чланом 57. у српско средњовековно право је уведен појам учишљаја. Овај члан говори о кривичном делу које је учињено *пизмомь*. По свему судећи, старо српско обичајно право није захтевало виност (кривицу) извршиоца, као услов за постојање кривичног дела. До појма кривице оно је дошло преко византијског права, а самим тим и до појма учишљаја, који се у овом члану јавља у својој грчкој формулацији – *пизма*¹²³. Термин *пизма* се јавља и у члану 99, док се у члановима 79. и 83. говори о кривичном делу учињеном нахвалицом, што је српски термин за иси појам, који се јавља још у

¹²⁰ Смуђење – од глагола *осмоудити*, *comburere barbam et caput*;

¹²¹ *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, стр. 678, Р. Михаљчић: «Седам стражара који су ноћу напустили дубровачке зидине, осуђено је на прљење браде и косе – *comburantur capilli de charite et barbam per modum, quod dicantur esse smoditos*»;

¹²² А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 219-220, «овакву казну налазимо у Законнику хришћанских Арабљана – Хомерита из VI века. Затим су иконоборци у срѣби спаљивали косу и браду ортодоксним калуђерима. У XII веку епископ Теодор, дошавши у Русију из Цариграда, почео је да мучи људе на нов начин – ископао би им очи и спаљивао браду и косу на глави (Ипатијевски летопис 1161. г.)... Да се она заиста примењивала, сведоче подаци из Дубровника: баш 1349. г. Српске власти у Конавлима прете својим сељацима да ће им *comburere barbam et capud*»;

¹²³ *Пизма*- гр. *πιζμα*, *πειζμα* – хотимично, злонамерно, из пакости;

Законоправилу Св. Саве. У члану 76. прави се разлика између умишљаја и нехата.

§ 59.

О прони.

Прони да нѣсть воѣнь никто продати ни коупити кто не има баштиноу; отъ прониарске земле да нѣсть воѣнь никто подложити подъ црковь; ако ли подложи, да нѣсть тврѣдо.

О пронији:

Пронију да није властан нико ни продати, ни купити, ко нема баштине; од пронијарске земље да није властан нико подложити под цркву; ако ли подложи да не важи.

On Fiefs:

No one is free to sell or buy a fief who does not own a patrimonial estate. No one is authorized to subject fief-lands to the Church; if he subject them, let it not be valid.

Већ наслов овога члана говори да се ради о правном транспланту. Реч је о једној типичној установи феудалног права, која карактерише готово све европске државе тога доба, па и средњовековну Србију. Код Срба се пронија први пут изричито помиње у Скопској хрисовуљи из 1300. године, и присутна је све до пропасти српске средњовековне државе. Шира прича о пронији, не тиче се предмета овог рада, већ изискује засебну студију, из тог разлога сама констатација да се ради о позајмљеној установи сматра се довољном¹²⁴.

§ 62.

О позовоу властеоскомъ.

Властелинь велии да се не позва веъзъ книге соудине, а прочимъ печать.

О позиву властеоском:

Властели велики да се позивају са писмом судијиним, а остали с печатом.

Greater lords shall be summoned by a writ of the judge, and the others with the seal.

Члан 62. говори о позивању на суд и о привилегији велике властеле да се на суд позива писменим позивом, односно *књигом судијином*, док се сви остали позивају *печатом*. Позивање на суд печатом било је познато у Чешкој и Угарској још у XIII и XIV веку. У Србији се позивање на суд печатом први пут помиње у Жичкој повељи, где стоји «и да се не поъива архиепискуповъ чловѣкъ

---

¹²⁴ За више информација о пронији погледати: Г. Острогорски, *Пронија. Прилог историји феудализма у Византији и у јужнословенским земљама*, САН, Посебна издања, CLXXVI, Византолошки институт, 1, 1951, стр. 134-6;

к кралю безъ кралеѡе печати»¹²⁵. Позивање писменим позивом дошло је из Византије, то сведочи Скопска повеља из 1300. године, у којој се каже «Игүмень да се не позива безъ книге царьске»¹²⁶. С обзиром да је у то време Србија била краљевина, намеће се да је у поменутој одредби повеље дошло до пропуста преписивача; повељом су потврђиване повластице манастиру Св. Ђорђа Скоропстрижаног које су му давали и византијски и бугарски владари, који су овакву одредбу прописали.

§ 63.

О кефалиахъ.

Кепалие што соу по градовѣхъ, да оузымаю свои доходькы закономь; и да имь се продаваю жита и вина и мяса за динарь што иномоу за два; нъ граганинъ то-зи да моу продава, а инъ никто.

О кефалијама:

Кефалије, што су у градовима, да узимају доходак по закону, и да им се продаје жита, и вина, и мяса за динар што другому за два, но грађанин да му продаје, а други нико.

On Prefects:

Prefects who are in the towns shall take their income according to the law, and let corn, and wine, and meat be sold to them at one dinar which is sold to others for two. But only a citizen may sell to him, and none other.

Установа кефалије¹²⁷ у српско административно уређење доспела је из Византије. До прихватања ове установе долази још у време Милутинових освајања и о томе сведочи Скопска повеља из 1300. године, у којој се каже «И кефалина градски да не има области тамо ни инъ владальць никои»¹²⁸. Кефалије су као царски чиновници или опуномоћеници били управници провинција, а у зависности величине територије којом су управљали, делили су се на опште и локалне кефалије. Сматра се да је још пре доношења ДЗ ова установа била широко распрострањана у српској држави, те да је његовим доношењем она само озакоњена. Кефалије су се чешће јављале у развијенијим урбаним

¹²⁵ А. В. Соловјев, *Одабрани споменици*, стр. 20 и 23;

¹²⁶ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, стр. 619;

¹²⁷ *Кепалиа, кефалиа* – гр. кефали – глава, главар; *Лексикон српског средњег века*, стр. 292, «највиши представник локалне управе у граду и околини; он је делегат владаочев и право оличење административне власти на месту (Т. Тарановски) и мора се у принципу третирати као (владаочев) царски чиновник или опуномоћеник»;

¹²⁸ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, стр. 620;

средионама, градским и рударским насељима са околином. Овим чланом су осигурана њихова права на доходак и на куповину робе у пола цене.

§ 67.

О отроце и о мѣропсе.

Отроци и меропси кои сѣде заедно оу єдномъ сѣле, вѣси заедно; на людѣи како платоу плаќаю и работоу работаю, тако-зи и земаю да дрѣже.

О робовима и меропсима:

Робови и меропси, који седе заједно у једном селу, свака плаћа, која долази, да плаћеју заједно; по људима, како плаћу плаћају и работу работају, тако и земљу да држе.

On Slaves and Serfs:

Slaves and serfs who dwell together in one village, shall all together pay any payment which is due; according to the way men pay the payments and do the labour, so they shall hold the land, too.

Члан 67. доводи до изједначавања робова и меропса, изједначавајући плаћање новчане ренте на које су обавезни и дајући им у ограничену својину (dominium utile) онолико земље колико дају новчане и радне ренте. Ради се о тенденцији која је присутна у свим феудалним друштвима, где долази до опадања ропства. Господар је задржавао своје кућне робове, а остале је претварао у кметове, чиме их је у економском смислу изједначавао са меропсима¹²⁹.

Сличан се процес одвијао и у Византији, где су постојали δουλευτοω пароикол.

§ 69.

О себрѣ.

Себрова събора да нѣсть; кто ли се обрѣте съборникъ, да моу се оуши оурежоу и да се осмоуде поведѣче.

О сабору себрова:

Збора себрова да не буде, а ако се ко нађе као саборник, да му се уши одсеку, и да се осмуде покретачи.

On the Commoners Council:

Commoners shall have no council. If anybody is found participating in council, let his ears be cut off, and let the leaders be sined.

---

¹²⁹ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 228-229, «Са правног гледишта такав отрок настањен на земљи још је роб, али у економском погледу он је изједначен са меропхом»;

Код приучавалаца *ДЗ* дуго времена су постојале несугласице у вези са тумачењем овог члана¹³⁰. Овај проблем је разрешио Н. Радојчић¹³¹. Он је доказао да се не мисли ни на какав сабор сталешког карактера, већ на злонамерни скуп, који је угрожавао интересе тадашње државе и њеног уређења. Он је у сажетој форми изнео све римско-византијске одредбе, од Теодосијевог зборника (*Theodosiani libri*¹³²) до *Синтагме*¹³³, којима се доказује да је оваква одредба пресђена из римско-византијског права. Непосредни давалац у овом случају су вероватно биле *Василике* (*Lib.LX, Tit. XXXVI и LXI*), као најважнији извор римско-византијског права у средњовековној Србији.

Lex Julia, quae competit in maiestatis reos.

*I. Et tenetur. Ea, qui adversus populum Romanum comisit, ... vel seditiosus fiat conventus, vel ut occidatur magistratus...*¹³⁴

De seditiosis et iis, qui plebem contra rempublicam audent colligere.

*Quicumque suscipit plebem, ut quid faciat contra publicam disciplinam, gravissimae poenae subiicitur*¹³⁵.

Забрана овакве врсте окупљања није била санкционисана само у римско-византијском и српском средњовековном праву, већ је била веома присутна и код Германа. Српски сабор себрова није ништа друго до *consilium rusticanorum*, о коме говори лангобардско право.

§ 72.

О НЕВОЉНЕМЪ.

И КТО НЕВОЉНЪ ДОИДЕ НА ДВОРЪ ЦАРЕВЪ, ДА СЕ ВЪСАКОМОУ ОУЧИНИ ПРАВДА, ОСВѢНЪ ОТРОКА ВЛАСТЕОСКОГА.

О НЕВОЉНОМ:

И ко невољан дође на двор царев, да се свакоме учини правда, осим роба властеоскога.

Да би се избегле недоумице, потребно је дати образложење назива овог члана. По појмом *невољни људи*, подразумевају се они који се налазе у великој

¹³⁰ За детаљнији приказ *ibidem*, стр. 230-233;

¹³¹ Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940, стр. 204-209;

¹³² *ibidem*, стр. 206, «VIII, XXXIII. De his, qui plebem autdent contra publicam colligere disciplinam: ...Si quis contra evidentissimam iussionem suscipere plebem et adversus publicam disciplinam defendere fortasse temptaverit, mulctam gravissimam sustinebit. Interpretatio: Si quis populum ad seditionem concitaverit, damnis gravissimis subiacebit (*Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis*, edidit, adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, I, 2, 1095, 486)»;

¹³³ Ст. Новаковић, *Синтагма*, стр. 476-477;

¹³⁴ С. Г. Е. Heimbach, *Basilicorum libri LX*, V, стр. 705-706;

¹³⁵ *Ibidem*, стр. 903;

невољи, јер им је учињена велика неправда¹³⁶. Цар признаје право прибежишта таквим људима на своме двору, што је веома слично праву *супликације* (умољавања), које је постојало у византијском праву као *δεησις*. Ово право је подразумевало могућност сваког појединца да се обрати цару, који је извор милости, али само у вансудским случајевима¹³⁷. Пошто је право супликације припадало само слободним људима, а не и робовима, *ДЗ* је ово право прилагодио сталешким односима у Србији, те га је ускратио *робу властеоском*.

§ 78.

О земљи црковној.

О њемли и о людехъ црковныхъ, што имаю съ ними соудъ црковный; а кто изнесе милостноу книгоу; а или рече: милостника имамъ; оу тоои-зи книзе и оу тоомеи милостникоу ништа да нѣсть; развѣ да се соудѣ по закону царства ми; нѣвиноу да оупросе царство ми.

О земљи црквеној:

О земљи и о људима црквеним, што имају о њима суд црквени, ако ко изнесе милосно писмо или рекне милосника имам у том писму, и до тога милосника ништа да се не држи, само да се суди по закону царства ми, но увек да запитају царство ми.

On Litigation at Court:

On land and on Church people, if the churches have an action with anyone and if he produce a deed of gift or say: I have an almoner, let no heed be paid either to that deed or the almoner, but the case shall be tried according to the law of the Church and to that of my Imperiality; but let the Tsar be asked.

Чланом 78. одређује се да у споровима око црквене земље и црквених људи, ни царска повеља ни *милосник* не вреде пред судом, већ се спор мора пресудити по *Законику*. Није случајно што се као предмет спора захтевају црквена земља и црквени људи, јер је црквена својина у средњем веку била неприкосновена, како на Истоку и тако и на Западу. Пример такве неприкосновености наводи се у повељи краља Стефана Дечанског, којом је 6. маја 1328. године потврдио дар протосеваста Хреље манастиру Хиландару, у којој стоји «И што њестъ приложилъ да њестъ неотъѣмлемо никимъ до вѣка»¹³⁸.

¹³⁶ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 235, «а не нада се да ће добити праведно решење редовним путем» па зато «добегне у царев двор да тражи правду од самога цара»;

¹³⁷ *Ibidem*;

¹³⁸ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, стр. 400;

Члан 78. је пресађен у српско право из римско-византијског права, уз извесна поштравања, али и уопштавања која је учинио српски законодавац. У *Василикама* (Lib. II, Tit. VI, XVIII) стоји:

Si quis in quolibet secreto apparuerit, dicens, Principis mandatum non scriptum sibi obvenisse, ei non credatur, cuiuslibet dignitatis sit, cui haec asserit.

Према одредби *Василика*, судија се не сме обазирати на усмену царску заповест, а у *ДЗ* ни на царску повељу. Са друге стране, примена одредбе је сужена на црквене људе, из горепоменутих разлога.

§ 84.

За оправѣ котлене.

Соудѣвы [да] не за котль ни оправѣ никакѣ; кто се справи, да не дава соудамъ оправѣ; роукѣ на соудѣ да нѣсть, и опаданіа и оудавѣ; тѣкмо да се соудѣ по закону.

О котлу:

Суда да нема за котао, нити икаква оправдања, ко се оправдао да не даје судијама оправдања; на суду да нема руке ни оправдавања, ни удаве, само да се суде по закону.

On the Ordeal:

For the one who was submitted to the ordeal, there shall be no further trial nor vindication. Whoever vindicates himself shall give no justification to the judges. There shall be no surety in court, and no false accusation and imprisonment for debt. There shall only be trial according to law.

Чланом 84. регулисана су два питања. На првом месту се нарђује да ће суђење изостати у случају лица које се оправдало *котлом*, те да за онога ко се оправдао, није потребно да се више правда. Други део овога члана забрањује *руку*, *оправданије* и *удаву*, познате старом српском праву. Таква забрана је један од очигледних примера утицаја римско-византијског права.

Иако је познато да писано византијско право није познавало ордалије, по свему судећи у првом делу члана 84. оне се у првом делу овога члана стоје као парадигма оправдања. *Котао* је подразумевао вађење гвожђа из кључале воде, и сигурно је био најтежи божији суд од свих. Ово је вероватно био један од разлога да се *котао* искористи у поменутом својству. Анализирајући ову одредбу, долази се до закључка да она представља принцип римско-византијског права, који је садржан у одредби *Василика* (Lib. LX, Tit. XXXIV):

*Quo quis liberatus est crimine, eodem non accusatur...*¹³⁹

¹³⁹ C. G. E. Heimbach, *Basilicorum libri LX*, VII, стр. 685;

Дакле, онај који се оправдао више се за то оптуживати не може, тј. не суди му се за то. Овакво начело се може сматрати обухваћено познатом римском максимом *ne bis in idem*.

§ 86.

О оубиствѣ.

Где се обрѣте оубиство, онъ-зи кои-но боудѣ зарѣвалъ, да несть кривъ ако се и оубиє.

О убиству:

Где се нађе убиство, онај који буде изазвао, да је крив, ако се и убије.

And where there is homicide, the one provoking the fight shall be guilty even if he himself be killed.

Члан 86. не предочава одговорност, односно кривицу убице у случају убиства, већ говори о кривици убијеног., који је био изазивач сукоба. Овакве одредбе нема у глави осмој Ф-састава Скраћене *Синтагме*, те се може сматрати да је из тог разлога ДЗ попунио ову празнину. Аутор *Синтагме* је пропустио да унесе одредбу *Прохирона* (XXXIX, 39), из кога је одредба у члану 86. доспела у ДЗ.

Qui aggressorem occidit, ubi de vita periclibatur, inons est.

§ 87.

О оубиствѣ нахвалицомъ.

Кто несть дошль нахвалицомъ по силѣ терѣ не оучинилъ оубиство, да плати .т. перперъ; ако ли боудѣ пришьль нахвалицомъ, да моу се обѣ роуцѣ отсѣкоу.

О хотимичном убиству:

Ко није дишао хотимице, силом, те је учинио убиство, да плати триста перпера, ако ли је дошао хотимице, да му се обе руке одсеку.

Whoever commits homicide without intention and violence, let him pay 300 perpers. If a man kill intentionally, both his hands shall be cut off.

Разликовање умишљајног од нехатног облика убиства, које је присутно у 87. члану, указује на његово византијско порекло. Глава пета Ф-састава *Синтагме* носи наслов «О ѹбіствѣхъ волныхъ И неволныхъ»¹⁴⁰ и њоме су прописане ригорозне казне: за умишљајно убиство властелину се конфискује сва имовина, а себар се кажњава одсецањем главе; убиство без предумишљаја се кажњава са пет година тамнице, а случајно убиство црквеним епитимијама.

¹⁴⁰ Ст. Новаковић, *Синтагмат*, стр. ;

Српски законодавац је задржао византијски систем казни код умишљајног убиства, али то нису ни конфискација имовине ни одсецање главе, већ одсецање обе руке. Слична ситуација постоји и код члана 94.

Српско друштво је најљубоморније и најдуже чувало своје обичајно кривично право од свих страних утицаја. То је видљиво и на примеру овог члана, где се код убиства преплићу српска вражда¹⁴¹ и ублажена византијска телесна казна.

§ 96.

О оубиствоу.

Кто се оврѣте оубивѣ отца или матерѣ, или брата, или чедо свое; да се тѣ-зи оубица иждеже на огњи.

О убиству:

Ко се нађе да је убио оца, или матер, или брата, или чедо своје, да се тај убица сажеже на огњу.

Whoso be found to have killed his father, or mother, or brother, or his own child, let that murderer be burnt in the fire.

У члану 96. регулисано је кривично дело убиства у породици, за које је предвиђена најстрашнија казна, који је предвиђало византијско право, спаљивање на ломачи. У *Синтагми*¹⁴² се кажњава убиство «васходештаго или нисходештаго» сродника, а сродник из побочне линије је изостављен, док *ДЗ* говори и о *брату*. Поменута одредба *Синтагме* је допуњена и разјашњена у *ДЗ*, тако што је у њега пресађена одредба из *Прохирона* (XXXIX, 35), у којој стоји:

Qui ascendentem vel descendantem aut cognatum perimit, igni traditur.

§ 99. и § 100.

О опалгаџшти коуки.

¹⁴¹ *Лексикон српског средњег века*, стр. 106, «ова реч има више значења, а изведена је од речи *враг* – непријатељ. Старословенска и црквенословенска реч *вражда* позната је и у другим словенским језицима: бугарски *вражда*; руски *вражда*; украјински *ворожда-непријатељство*; пољски *wroźda, wroźba, wroź* – крвна освета; чешки *vražda* - убиство», Око утврђивања значења овог израза постојала су одређена размимоилажења. Новаковић је тврдио да се под *враждом* подразумева *накнада непронађеног убиства*, док је под термином *крв* подразумевао убиство (Ст. Новаковић, *Законик*, стр. 257). Са друге стране, Тарановски је одбацио ову тврдњу сматрајући да *крв* представља повреду, док је *вражда* убиство али и назив за глобу коју убица плаћа оштећеној страни;

¹⁴² *Ibidem*, стр. 523;

Кто ли се наиде о҃жегъ ко҃кы, или го҃мно, или сламо҃, или [сено]; да то-зи село даа поже҃цо҃; ако ли га нѣ дасть, да плати оно-зи село што бы поже҃ца патиљ и платиљ.

О запаљивању:

Ко се нађе да је ужегао кућу, или гумно, или сламу, или сено, да то село да запаљивача, ако ли га не да, да плати оно село што би запаљивач платио.

On Arson:

If anyone be found who hath set fire to a house, or to a threshing floor, or straw, or hay belonging to another man, out of malice, that incendiary shall be burnt in the fire. If he be not found, let that village hand over the incendiary. And if it hand him not, let that village pay what the incendiary would have paid.

О го҃мна о҃жица҃кы.

Ако ли кто о҃жеже извѣнь села го҃мно или [сено], да плати околина, волга да да поже҃цо҃.

О запаљивачима гумна:

Ако ли ко ужеже изван села гумно, или сено, да плати околина, или да даде запаљивача.

If anyone outside a village set fire to a threshing floor or hay, let the surrounding settlements pay or hand over the incendiary.

Ова два члана не говоре о кривици за кривично дело запаљивања. У члану 99. предочен је начин примене санкције, у случају да је кривично дело извршено у селу, док се у члану 100. говори о случају када је извршено ван села. Члан 99. у Атонском, Бистричком, Ходошком, Раваничком и Текелијином рукопису, говори и о умишљајном облику овог кривичног дела (по пизмѣ, по пизме, по пизѣме, по пизмы); у том случају, учинилац ће бити спаљен на ломачи. Кажњавање за ово кривично дело разрађено је с обзиром на прилике српског сталешког устројства.

Ово кривично дело је предвиђено у *Прохирону* (XXXIX, 18), где се кажњава спаљивањем или одсецањем обе руке, у зависности од личности учиниоца. Али о њему се говори и у *Синтагми*:

Иже хранино҃у или сто҃гъ ꙗ҃шенице пожегъ въ вѣдѣни, виѣнь вѣвь прѣвѣне, о҃гне҃мъ съжигаетъ се.

Иже по ло҃каѣство҃у попаливѣ домъ нѣчи, главнѣ томимъ несть.¹⁴³

§ 101.

О наезде҃.

Силе да нѣсть нико҃мо҃у ништо о҃у земли царства ми; ако ли кога обрѣте наеѣда или сила похвалнаа; они-зи конь наезны да се о҃рѣмо҃; половина царство҃у ми, а половина оно҃мо҃у-зи кога-но со҃у нага҃кали.

¹⁴³ Ст. Новаковић, *Синтагмат*, стр. 262;

О најезди:

Силе да није никоме ни за једну ствар у земљи царској; ако ли кога снађе најезда, или сила разметљива, они коњи најездни сви да се узму, половина цару, а половина оному на кога су најахали, и људи најахалци да приме казну како пише у *законику* светих отаца, у световним члановима, да се муче као и намерни убица.

On Invasion:

There shall be no violence against anyone and for anything in the imperial lands. If there happen to him an invasion or unruly force, let all the horses used for invasions be taken away, one half to the Tsar, and the other half to him who was attacked; and the men committing invasion shall be punished as is written in the Law of the Holy Fathers, in the Town Branches; let him be tortured as would a deliberate murderer.

Најпотпунија верзија члана 101. налази се у Атонском и Бистричком рукопису *ДЗ*. Овим чланом се забрањује «најезда И сила похвална», приликом намиривања потраживања, односно забрањује се самосуд, како то каже Тарановски¹⁴⁴. Из конструкције ове одредбе закључује се да је реч о властеоској најезди, јер се описује да је врше људи који су «наахали» - «чловѣци нааѣалци», дакле они који имају коње, у то доба то су могли бити само имућни људи, односно властела. Властеоска најезда је добро позната Феудалном друштву. У немачком праву она се јавља као Reisa – Heerung, у чешком као výboj, у пољском као zajazd тј. *invasio domus*, а у руском у члану 10. и 11. Новгородске судске грамате помиње се као *наезд* или *грабеж*¹⁴⁵.

У горепоменутих преписима наведена је казна која следи учиниоцима. Конфискују се коњи најездни, од којих половина припада цару, а друга половина жртви, док се виновници кажњавају «како пише оу законникоу светиохъ отаць оу градциохъ гранахъ». *Законик* је преузео наведену казну упућујући на одредбе XXXIX главе *Прохирона*, које се односе на *вољног убицу*, које су пренесене у *Синтагму*¹⁴⁶.

§ 105.

О книгахъ царевѣхъ.

Книге цареве које приносе прѣдъ соудіе за што љубо, тере ихъ потвори законикъ царства ми, што сѣмъ записаль кою љубо книгоу; оне-зи [книге] које потвори соуд, те-зи [книге] да оузмоу соудіе и да ихъ принесоу прѣдъ царство ми.

О писмима царевим:

¹⁴⁴ Т. Тарановски, *Историја*, стр. 119;

¹⁴⁵ А. Соловјев, *Законик*, стр. 258;

¹⁴⁶ Ст. Новаковић, *Синтагмат*, стр. 522, глава четврта Ф-састава, тачка 1. и 2;

Писма царева, која се доносе пред судије за што било, а побија их *законик* царстава ми, што сам написао које било писмо, она писма, која побије суд, та писма да узму судије и да их донесу пред царство ми.

On Imperial Writs:

Imperial writs which are produced before the judges in any matter, and which the Tsar's Law make invalid; whatever writ the Tsar has issued to anyone, these writs which the court should find invalid, shall be taken by the judges and brought before the Tsar.

У члану 105. проширено је важење одредбе члана 78. Док се у члану 78. на суду поништава свака повеља која је супротна начелу неприкосновености права својине, по члану 105. поништавају се оне повеље које су у супротности са *Закоником*. У оба случаја судије које су поништиле повељу морају је проследити цару. Овим чланом се потврђује начело [ограничене] законитости. Суд има право да поништи повељу која се коси са *Закоником*; извор оваквој норми налази се у одредбама римско-византијског права. Поменуто начело је прописано СХIII Новелом цара Јустинијана, а доцније је унесено у *Василике* (Lib. II, Tit. VI, IX и XXIII). Ипак, у члану 105. начело законитости је нарушено царевим правом да да коначну оцену о повељи која се коси са *Закоником*. Ово питање је потпуно разрешено приликом новелирања *ДЗ* 1354. године, када су у њега унесени чланови 171. и 172. Детаљнија анализа извора предочена је код коментара ова два члана.

§ 109.

О отровѣхъ.

Магникъ и отровникъ кои се наиде облично, да се каже законоу светыхъ отьць.

О отровима:

Мађионичар и отровним, који се нају на делу, да се казне по закону светих отаца.

Члан 109. спада у ону групу чланова *ДЗ*, који у буквалном смислу речи прихватају норме римско-византијског права у целини. Прихватање се своди на упућивање, тако да до формалног пресађивања, које би значило и препис норме у *ДЗ*, није дошло. Одредба овога члана упућује на примену Закона светих отаца. Може се претпоставити да се ова одредба појавила у оваквом облику да би се тиме скренула нарочита пажња на обавезност њене примене. Код оваквих одредби ваља се вратити на значај првог члана *ДЗ*. Смисао доношења *Законика*

јесте заштита праве вере, у том циљу борба против сваке врсте паганства и празноверја била је не само пожељна већ и обавезујућа.

Римско-византијске збирке закона санкционисале су овакве појаве; Јустинијанов кодекс (IX,18,3), *Прохирон* (XXXIX,20), али и *Синтагма*¹⁴⁷, на коју се *ДЗ* позива. У *Синтагми* је наведено четрнаест одредби, којима се санкционишу различити облици враџбина. *Мађионичар који је врачао жртвом – кажњава се одсецањем главе мачем, а онај који га је на то навео – конфискацијом имовине; муж врача ре је имао право на развод, а отровник је кажњаван као убица*¹⁴⁸. Ове одредбе су, својим највећим делом, преписане из *Прохирона*, док је према наведеној одредби Кодекса врача ра спаљивана на ломачи. Такав обичај се у западној Европи одржао све до XVII века.

Ова одредба је сачувана само у Струшком, Призренском и Раковачком рукопису *ДЗ*.

§ 110.

О соудиахъ.

Соудіе коудѣ гредоу по њемли царства ми и своіеи облати да нѣсть воінь оузети оброка по силѣ, ни ино што любо развѣ поклону; што моу кто поклони отъ своега хотѣннѧ.

О судијама:

Судије куда год иду по земљи царевој и својој области, да није властан узети оброка силом, ни што било друго, осим поклону, што му ко поклони од своје воље.

On Judges:

A judge travelling anywhere across imperial lands and in his own area, shall not be authorized to take a meal by force, nor anything else save gifts given him by someone of their free will.

Иако се у члану 110. говори о судијама у множини, у наставку норме се говори о судији – појединсу, тј. о његовим овлашћењима и забранама у његовој области. Соловјев оваквог судију упоређује са *misus dominus*-ом, у средњовековној Француској¹⁴⁹. Осим што говори о судијској области, овај члан говори и о забрани насилничког понашања судија, и о дозвољеном чињењу

¹⁴⁷ *Ibidem*, стр. 373-382, прва глава М-састава;

¹⁴⁸ СТ. Новаковић, *Законик*, стр. 212-213;

¹⁴⁹ А. Соловјев, *Законик*, стр. 268;

добровољног поклона судији¹⁵⁰. Судији је забрањено «оузети оврока по силѣ, ни ино што», као што је речено овим се делом члан 110. забрањује насилничко понашање судије, оваква одредба је у српско право уведена из римско-византијског права и њен извор се налази у *Василикама* (Lib. II, Tit. I, XII).

Судија може узети само добровољно дат поклон и ништа друго. Мирковић сматра да се судије овим одвраћају да саме траже поклон, што би представљало мито и указије на пропис Андроника из III 1329. године, који се односи на корумпиране опште судије¹⁵¹.

§ 112. и § 113.

О соужнихъ.

Кои чловѣк оутече исъ тѣмнице, съ чимѣ придѣ на дворѣ царства ми; или нест чловѣкъ царства ми, или црковны, или властѣлскы; съ темъ-зи да несть свободнѣ; аште несть оутѣкль, оу тога-зи чловѣка што воудѣ оставиль, тѣ-зи да има комоу воудѣ оутѣкль.

О сужњима:

Који човек утече из сужањства, чим дође на двор царев, био царев човек, или црквени, или властеоски, тим да је слободан; ако је понео што човеку коме је утекао, то да је оному од кога је утекао.

On Prisoners:

A man who escapes from imprisonment, with what he came to the imperial court, be he the Tsar's man, or of the Church, or of a lord, let him be free with that. And whatever he has left with that man from whom he hath escaped, let it belong to the one from whom he hath escaped.

О соужни.

Кои се соужнѣ дръжи оу двоу царства ми, тере оутече на дворѣ патриаршѣ, да несть свободнѣ; И такожде на дворѣ царевѣ, да несть свободѣ.

О сужњу:

Који се сужањ држи на двоу царства ми, те утече на двор патријаршки, да је слободан, и такођер на двор царев да је слободан.

A prisoner kept in the Church court and who escapes to the imperial court, let him be free. Likewise, a prisoner who escapes to the Patriarch's court, let him be free.

Ова два члана говоре о праву прибежишта – азила. То право је било познато код старих Јевреја, код старих Грка и Римљана, а у средњовековну Србију је дошло највероватније из Византије, иако је још у IX веку право

¹⁵⁰ З. Мирковић, *Судије «царства ми» Душановог законика, Законик цара: законик цара Стефана Душана, зборник радова са научног скупа оржаног 3. октобра 2000. поводом 650 година од проглашења*, Београд 2005, стр. 23;

¹⁵¹ *Ibidem*;

прибежишта у Угарској било признато дворовима краљ, дворовима свих бискупа и црквама¹⁵².

У члану 112. се говори о царевом двору, на коме сваки одбегли затвореник из тамнице стиче слободу, што је потпуно у складу са византијским схватањима о *светости* царске личности. Кроз члан 113. се види да је, као и у Византији, патријархов двор изједначен са царевим; ако сужањ са царевог двора побегне у патријархов двор такође му је дато право прибежишта – азила.

§ 124.

О хрисоволѣхъ.

Градовѣ грѣчци коехъ естъ приель господинь царь; што имь естъ оучиниль, хрисовоуле и простагме; што си имаю гдѣ и дрѣже до сѣга-зи сѣбора, то-зи да си дрѣже и да имь естъ тврѣдо, и да имь се не оуѣме ништо.

О хрисовуљима:

Градови грчки, које је узео господин цар, што им је записано хрисовуље и простагме, што имају и држе до овога сабора, то да држе, да им је сигурно и да им се не узме ништа.

On Chrysobulls:

Greek towns which the Lord Tsar hath taken, whatsoever chrysobulls and charters have been granted to them by him, whatsoever they possess and hold up to the time of this Council – let them hold it, and let this be confirmed to them and nothing shall be taken from them.

Дуго времена је чак и у научним круговима била изузетно заступљена потпуно негативна слика Византије, која ју је приказивала као сурову деспотију. Оваква представа је одврћала научнике од тражења извора за српско средњовековно право – нарочито његове развијеније одредбе, у византијским збиркама. Ипак, таква се представа показала као нетачна. Градови у Византији су уживали одређени степен аутономије, који се разликовао од случаја до случаја. Обичај је био да када нови цар дође на престо потврди повељом све повластице, које су одређеном граду давали његови предходници. Овакву византијску традицију, наставио је и Стефан Душан¹⁵³.

¹⁵² А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 269;

¹⁵³ *Ibidem*, стр. 278, «У барселонској архиви пронађени су 1899. г. латински преводи хрисовуља града Кроје, издатих од Андроника II и краља Душана 1343. г. у којима се потврђују и пређашње повеље Манојла Комнена, Јована Дуке и Годора Ласкара. Душанова повеља: 1) потврђује граду право својине на земљиште и друге земље изван града, 2) забрањује кефалији да тражи од грађана глобе, ангарије, порезе и царине, 3) ослобађа грађане плашања царина изван града, на пример, у Драчу, 4) потврђује да су ослобођени ангарија и царина на градској капији и 5) забрањује хапшење грађана без суда и истраге. Повеља је *издата епископу, клиру и властели*

У *Василикама* (Lib. II, Tit. I, LII) се налази одредба чији садржај одговара члану 124. ДЗ.

*Consuetudo longa et probata locum legis obtinet, et ut privilegia data officialibus aut civitatibus aut principalibus et collegiis valida sint et firma in perpetuum valitura*¹⁵⁴.

Ова одредба пресађена је у ДЗ, иако се примењивала и пре његовог доношења, што показује сам члан «што си имаю гдѣ И држе до сјега-зи събора». Разлог је двојак, прво Стефан Душан се представљао као *наставник* традиције византијских царева, а друго отпор грчких градова би вероватно био пробуђен атаком на привилегије које су ушивали вековима, ако оне не би биле потврђене.

§ 125.

О присѣлицѣ градовомъ.

Градовомъ да нѣсть присѣлице; развѣ кои иде жоупланинъ, да ходи къ станганиноу, или малъ или великъ, да моу прѣда конь и станъ вѣсь; да га състанганинъ съ вѣсѣмъ; и къда си поиде ои-зи гостъ, да моу прѣда станганинъ вѣсе што моу боудѣ прѣель; ако ли моу боуде што погыноуло, вѣсе да моу плати.

О приселици градовима:

Градовима да нема приселице, осим ко иде да долази стањанину, или мали или велики, да иде стањанину, да му преда коња и све стање, да сачува стањанин са свим, и када пође онај гост да му преда стањанин све што буде примио, ако ли му буде што нестало, све да му плати.

On Maintenance:

Towns are not liable for maintenance, but everyone who come, shall go to the inn, either small or great shall go the innkeeper; to hand him his horse and all his luggage for the inkeeper to keep it all. And when that guest leave, let the inkeeper hand him all that the guest hath handed him. And if anything be lost to him, let him pay it all.

Намера законодавца у члану 125. била је забрана приселице у градовима, што је и потврђено у његовом првом делу. Поред тога у члану се наводи случај у коме је и како дозвољено *жупљанину малом и великом* да борави у граду.

(nobilibus) тога града. Другог је типа повеља издата у јуну 1342. г. *световној и црквеној властели* града Фанара од феудалног господара Тесалије, Михаила Гаврилопула. Господар (ἀρχιεπίσκοπος) се заклиње својим вазалима и обећава им: 1) потврду хрисовуља пређашњих царева, 2) потврду баштина, 3) слободу од пореза и приселица, 4) одређени начин војне службе, 5) неодговорност рођака у случају невере и 6) сталешки суд пред судијама из истог сталежа. Ова повеља је типична за Тесалију, где је феудална властела играла велику улогу, чак у градовима. Свакако је цар Душан потврдио ту повељу Фанару, када је 1348. г. потчинио Тесалију.»;

¹⁵⁴ С. G. E. Heimbach, *Basilicorum libri LX*, I, стр. 40;

Душановим освајањима у српској држави је повећан број градова – урбаних средина, у којима су феудалне дужности попут *поноса* и *приселице* готово ишчезле. Ово се може сматрати узроком навећег дела овога члана, који говори о гостионичару (*станганиноу*) и његовој одговорности за коња и ствари, које му гост преда. Уколико нешто од тих ствари нестане, гостионичар је дужан да госту накнади штету. Овакво решење је пресађено из римско-византијског права и налази се у Јустонијановим Дигестама (IV,9,1):

Nautae cauponae stabularii quod cuiusque salvum fore receperint nisi resistunt, in eos iudicium dabo.

Овај члан је уобличен у ДЗ с обзиром на прилике које су владале у Србији средином XIV века. ДЗ не помиње власника брода, нити изричито говори о власнику штале, међутим поред одталих ствари (стање) које годт предаје, законодавац у члану 125. једино посебно говори о коњу, те се може сматрати да *станганин* представља и сауро и stabularius. У римском право ово је представљало квази-деликт, а гост, чије су ствари нестале могао је поднети *actio de recepto*. Прецизније радило се о случају *depositi de iure*, тачније *recepti cauponis*.

§ 128.

О помогы царскои.

Господинъ царъ кѣди имѣ сына женити или крштеніе; и воудѣ моу на потрѣвоу дворъ чинити и куќе; да вѣсакъ поможе малъ и великъ.

О помођи царској:

Господин цар, када има цина женити, или крштење, и буде му на потребу двор чинити и куће, да помаже мали и велики.

When the Lord Tsar hath a son to marry or to christen and hath need to build a court and houses, let everyone help, both small and great.

Члан 128. одређује обавезу царевих поданика да му помажу када жели сина или га крштава и када гради двор и куће. Соловјев каже да се ова одредба односи на сва имања, па и она која су заштићена имунитетом¹⁵⁵. Ради се о бавези, која је присутна у феудалним уређењима, за коју Византија не зна, и која је код нас доспела из феудалних друштава западне и средње Европе. Тако у члану 12. Magna Charta Libertatum стоји:

¹⁵⁵ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 281;

No scutage or aid may be levied in our kingdom without its general consent, unless it is for the ransom of our person, to make our eldest son a knight, and (once) to marry our eldest daughter. For these purposes only a reasonable aid may be levied. Aids from the city of London are to be treated similarly.

Стојан Новаковић наводи сличан случај. *На западу је, такође, био у обичају овај ванредни данак, који се у Француској звао aide féodale, и краљу се помагало ванредном помоћу кад би имао да удаје кћер, кад би му син дорастао до оружја, или кад би краљ бонао ропства, па би га требало откупљивати*¹⁵⁶.

Поменуते дужности зависиле су од прилика односног друштва, али се њихова суштина може сматрати истом.

§ 136.

Книга царстава ми да се не прѣслоуша гдѣ приходи; или кѣ госпожди царици, или кѣ краљу, или кѣ властѣломъ великимъ и малимъ и вѣсакомоу чловекоу; никто да не прѣчюе што пише книга царства ми; ако ли воудѣ такова-зи книга што не може ои-зи съвршити; волга не има да дастъ тѣи часъ, да гредѣ опетъ съ кногомъ кѣ царствоу ми да оповѣ царствоу ми.

Књига царства ми да се не пречује где дође, или госпођи царици, или краљу, или властелима великимъ и малимъ, и свакоме човеку, нико да не пречује шта пише писмо царства ми, ако ли буде таково писмо, да не може онај извршити, или нема да даде, тај час да иде опет с писмом царству ми, да јави царству ми.

The writ of the Tsar shall be obeyed where ever it come, be it to the Lady Tsaritsa, or to the King, or to the lords great and small, and to any man. No one shall disobey what is written in the writ of the Tsar. But if such a writ cannot be fulfilled by someone or if he is not able to give at that very moment, let him go again with the writ to the Tsar, to inform the Tsar.

Члан 136. први је од чланова који су на државном сабору 1354. године проглашени и придодати првом делу *Законика*, који је донет 1349. године. Овај члан улази у ред оних који највероватније представљају кодификоване царске наредбе, издате у периоду између два законодавна сабора (1349-1354). Њиме је прописана обавезност извршења царске наредбе.

Суштина овога члана доспела је у српско, из римско-византијског права. Одредба није пресађена дословце и може се сматрати да је разлог за то садржан у реалним разликама, које су постојале у византијској, са једне, и у српској

---

¹⁵⁶ Ст. Новаковић, *Законик*, стр. 224;

правној свести, са друге стране. Византијска одредба се налази у *Василикама* (Lib. II, Tit. VI, IX и XV):

IX. Etiam contra Principem generales valeant leges et cesset omne rescriptum legibus contrarium.

*XV. Omnes secundum leges se gerant, etiamsi ad divinam domum pertineant*¹⁵⁷.

За разлику од ове концизне одредбе у *Василикама*, одредба у *ДЗ* не мења суштину, али добија форму својствену развојној степеници српског средњовековног права. Уверљивости одредбе доприноси што из обавезе поштовања царске наредбе нису изузети ни госпођа царица, ни краљ. Ако је цареву наредбу немогуће извршити, онда таква наредба мора бити враћена цару.

§ 137.

О хрисоволѣхъ.

Хрисоволи царства ми што соу оучинѣни градовомъ царства ми; што имъ пише, да имъ нѣсть воинъ потворити ни господиъ царь, ни инъ кто; да соу хрисоволи тврды.

О хрисовуљима:

Хрисовуљи царства ми, што су учињени градовима царства ми, што им пише, да им није властан оспорити ни господин цар, ни ико други, да су хрисовуљи сигурни.

On Chrysobulls:

The chrysobulls of the Tsar which are granted to the towns of the Tsar: what is written to them may not be contested even by the Lord Tsar or by any other man. Let the chrysobulls of the Tsar be firm.

Члан 137. је доказ да је *Законик* допуњаван на сабору 1354. године. Он је проширио значење одредбе 124. – са само грчких градова на све градове царства. Иначе, сама суштина ове одредбе је идентична оној у члану 124.

§ 145. - § 150.

Како Соловјев каже, у члановим од 145. до 150. *ДЗ* садржана је повеља цара Душана против хајдука и непознатих крадљиваца¹⁵⁸. Полазећи од ове тврдње сви правни транспланти, садржани у ових шест чланова, изнети у овом јединственом коментару. Код ових чланова углавном се ради о казнама, које

¹⁵⁷ С. G. E. Heimbach, *Basilicorum libri LX*, I, стр. 88-89;

¹⁵⁸ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 293;

нису биле својствене српском средњовековном праву и које су преузете из Византије.

У члану 145. разбојник се кажњава вешањем *стрмоглавце*, а лопов се ослепљује. Обе поменуте казне су својствене византијском праву. У овом члану је присутна и колективна одговорност села ако се не пронађе лопов или разбојник, што је одлика старог српског права.

Члан 150. предвиђа начин оправдавања разбојника или лопова железом. Правдање железом није било познато старом српском праву. Оно се јавља у околним државама. У Угарској је то *judicium ferri condentis*¹⁵⁹, док се у Византији не јавља у писаном, већ у обичајном феудалном праву¹⁶⁰.

§ 151.

О поротѣ.

Повелѣва царство ми; отъ съда напрѣда да несть порота и за много и за мало; за велико дѣло да несть .кд. поротници; а за помъны дльгъ .ви. поротникъ; а за мало дѣло .S.; и ты-зи поротници да не соу волны никога оумирити, развѣ оправити, или окривити; и да несть вѣсака порота оу цркъве; попъ оу раздахъ да ихъ заклање; ꙗ оу поротѣ камо се веки кльноу и кога веки оправем ты-зи да соу вѣровани.

О пороти:

Заповеда царство ми: Од сада унапред да је порота и за много и за мало: за велико дело да су двадесетчетири поротника, а за помању кривицу дванаест, а за мало дело шест поротника. И ти поротници да нису власни никога измирити, осим да оправдају или опет да окриве. И да је свака порота у цркви, и поп у одеждама да их закуне, и у пороти камо се већина куну, и кога већина оправда, тима де се верује.

On Jury:

The imperial order: From now henceforward let there be a jury for great matters and small ones. For a great matter, let there be 24 jurors, and for a lesser matter 12 jurors, and for a small matter 6 jurors. And these jurors shall not be authorized to make peace between the parties, but to acquit or else convict. And let every jury be in a church, and the priest in robes shall swear them, and whatever the majority of the jury swear to and whoever they acquit, that shall be believed

Осим о саставу пороте, овај члан говори и о заклетви, коју поротници полагају. Заклетва је у потпуности преузета из Византије, о чему сведочи идентичан опис, који је садржан у скраћеној *Синтагми* (Е-6,5).

¹⁵⁹ *Ibidem*, стр. 296-297;

¹⁶⁰ *Ibidem*, стр. 297, «никејски цар Јован Ватац наређује око 1240. г. будућем цару Михаилу Плеологу да се оправда усијаним гвожђем. Историчар Пахимер говори да је у XIII веку правдање железом било у великој примени у Византији.»

§ 162.

О приставѣхъ.

Пристави безъ книгѣ соудине никамо да не гредоу, или безъ книгѣ царства ми; развѣ камо ихъ посладо соудіе, да имъ пишоу книгѣ; и да не оуѣме приставъ инога развѣ што пише книга; а соудіе да дрѣже такегѣре книгѣ какве-но соудали приставомъ, коихъ-но соуд послали да исправе по земли; да ако боудѣ потворъ приставомъ, ере боудоу ино оучинили него што книга пише, или ашбоудоу прѣписали книгѣ на инъ образъ, да имъ несть оправданіе да гредоу прѣдъ соудіе; и аште се обрѣте ере соуд съврѣшили како пишоу соудине книзѣ коне соудіе дрѣже, да соуд прави, аште ли се обрѣте ере соуд инако прѣтворили соуд, да имъ се роуцѣ отсѣкоу и езъкъ оуреже.

О приставима:

Пристави без писма судијина никамо да не иду, или без писма царства ми, осим куда их шаљу судије, да им пишу писмо, и да не предузима пристав другога, осим што пише писмо, а судије да држе такођер какво су дали приставима, које су послали да исправљају по земљи, да ако буде од пристава измена, ако буду друго учинили него што пише писмо, или ако буду преписали писма на други начин, да иду пред судије да се оправдају, и ако се нађе да су свршили како стоји у судијину писмо, које судије држе, да су прави, аколи се нађе да су преправили суд, да им се руке отсеку и језик одреже.

Clerks may go nowhere without a writ of the judge, or without a writ of the Tsar; but wheresoever the judges send them, they shall give them a writ, and the clerk shall undertake nothing save what is written in the writ. And the judges shall also keep copies of the writs that they have given to the clerk whom they have sent on business through the land, and if the clerk be suspected to have done something other than the writ prescribes, or if they altered the writ, let this serve for their exculpation: they shall go before the judges, and if they have acted as is written in the writ of the judge which the judges keep, they shall be justified; but if it be found that they have altered the decision of the court, let both their hands be cut off or their tongue slit.

Садржина члана 162. указује на трансплант у српском средњовековном правном систему. Код овог члана је видљива неспретност законодавца, која је за резултат добила неспретно и опширно сачињену норму. Овим чланом приставима се забрањује да било шта чине без писмене одлуке судија, чији препис судије морају поседовати. Пристав може само тако поступати, а ако ли прекрши ово наређење и учини нешто чега у одлуци нема или што јој је супротно, биће кажњен одсецањем руку и језика. Костренчић је сматрао да је у овом члану видљиво да је пристав био предмет одређених реформи, у периоду између два сабора¹⁶¹.

¹⁶¹ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 293; М. Костренчић, *Fides publica*, стр. 57;

Оваква одредба је у *ДЗ* доспела из Византије и највероватније је производ утицаја и ауторитета римско-византијске правне традиције, која је заживела и у српским – северним и северозападним деловима царства. Ова одредба је из *СХIV* Новеле цара Јустинијана доспела у *Василике* (Lib. II, Tit. VI, XXVII)¹⁶²:

Omnis sacra iussio subscriptionem hhabeto Quaestoris et declarato, quibus de rebus promulgata sit, et qualem iudicem det.

Велика је непознаница да ли је оваква норма заживела у поменутиим деловим државе Стефана Душана, међутим то питање није предмет овога рада.

§ 163.

О соудиахъ.

Въсакѣ соудіе што соуде да оуписоуто соудове и да дрѣже оу севѣ, а дроутоу книгоу оуписавше да ю даде ономоу-зи кои се воудѣ оправиль на соуде. Соудіе да послаю приставе добрѣ, праве и достовѣрне.

О судијама:

Све судије што суде да уписују судове и да држе код себе, а уписавши, друго писмо да га даду оному, који се буде оправдао на суду. Судије да шаљу приставе, праве и веродостојне.

Every judge who administers justice shall write his judgments and keep them with him, and the second copy, after having been written by him, shall be given to him who has justified himself in the court. The judges shall send good, honest and trustworthy clerks.

И члан 163. је пресађен из римско-византијског права, а у *Василикама* се налази испред члана, који је био извор члану 162. *ДЗ*. Српска верзија овог члана је нешто спретнија и у сваком случају сажетија у односу на онај у *Василикама* (Lib. II, Tit. VI, XXVI), који је доспео из *XXVI* Новеле цара Јустинијана.

*Ut autem omnes subditim nostri et maxime ii, qui litibus atteruntur, nostram pro ipsis providentiam noverint et nemo hanc sacram legem nostram circumveniat, neque ignorantiam in ea praetendat, sancimus, ut illa in quavis causa, quae initium apud iudicem sumit, statim in principio et ante ipsam personarum firmationem scribatur et actorum pars fiat. His ita factis praefulgens prohibebit ea, quae contra tenorem eius, tum circa alia, tum circa ipsam, ut videtur, personarum confirmationem tentantur: et eos, qui violare eam aggrediuntur, poenarum denunciatione et ab huiusmodi conatibus arcebit neque locum fieri poenis suis patietur. Nam ut iniquitatem simul et iniuriam perpetuo eiiceramus, propterea praesentem legem tulimus, undique et eam et per eam reliquas leges securas et insidiis non expositas reipublicae servantes, secundum quas et nosmet ipsi imperium Deo dante suscepimus et quibus rempublicam nostram servari et custodiri perpetuo optamus*¹⁶³.

¹⁶² C. G. E. Heimbach, *Basilicorum libri LX*, I, стр. 91;

¹⁶³ *ibidem*;

Слично наређење се налази и у *Jus Regale Montanorum* (Lib. I, Cap. 6, § 4), чешком законнику с краја XIII и почетка XIV века, који је донео краљ Вацлав II Пшемисовић:

*Item debet esse cutus iudex, ut omnia, quae coram eo aguntur, in apstis de verbo ad verbum sub bono testimonio iuratorum presentium per notarium redigantur, et precipue sentencias, quae ad juratorum maniloquium prorogantur, conscribi faciat diligenter. Sit etiam cautus, ut omnia acta originalia remaneant apud ipsum*¹⁶⁴.

По члану 163. судија је дужан да записује судске одлуке, а оне које се на суду оправдао, дужан је издати препис те одлуке. Судијам се скреће пажња какве приставе треба да шаљу. Како стоји у члану 162, судија је дужан дати писмену судску одлуку приставу; претпоставља се да је пресуда сачињавана у три примерка, од којих је један остајао у некој врсти судског архива, други је предаван приставу, а трећи странци која је добила спор¹⁶⁵.

§ 166.

О пијаници.

Пијаница откоуда греде и заръве кога, или посече, или окрвави, а не досмрти; таковомоу пијаници да моу се око изме, и роука отсече; аште ли пиан задере, или капоучь скине, или иноу срамотоу оучины, а не окрвави, да га био .р. стапи; и да се врже оу тьмницоу; и по томь да се изведе ис тьмнице, и да се вие и поусте.

О пијаницама:

Пијаница откуда иде и изазива кога, или посече, или окрвави, а не досмрти, таковому пијаници, да му се око извади и рука отсече. Аколи пијан задере, или капу кому скине, или другу срамоту учини, а не окрвави, да га бију, да се удари штаповима сто пута, и да се вргне у тамницу, и потом да се изведе из тамнице, и да се опет бије и пусти.

On Drunkards:

When a drunkard come from anywhere and attack anyone, or cut, or make someone bleed, yet not to death, to that drunkard one eye shall be removed and one hand cut off. But if a drunken man attack somebody or pull off his cap, or inflict some other shame, but do not make him bleed, he shall be beaten: one hundred strokes, that is, 100 times to be struck, and cast into prison, and afterwards be taken from prison and beaten again and released.

У члану о пијаницама говори се о телесним повредана и увредама, које некеме учини лице у алкохолисаном стању. Српски законодавац пијанство не сматра за олакшавајућу, већ напротив, отежавајућу околност. Мора се узети у обзир да је такав став изазван ставом који православна црква заузима по питању

¹⁶⁴ Н. Радојчић, *Законик*, стр. 113;

¹⁶⁵ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 308;

пијанства. У *Синтагми* се каже «не пити вино повѣлевајоште въ пїанство, ни же оупивати се виномъ въ нїемъ же несть блоуъ»¹⁶⁶. Византијски утицај у овом члану видљив је код казни, које су предвиђене за виновнике наведених кривичних дела. Оне су преузете из византијског система казни. Вађењем ока и одсецањем руке кажњава се пијанац, који је другоме нанео телесну повреду, до батинање и утамничење следи пијанцу, који другог увреди. У исто време, у другим европским правима, телесне повреде подлегале су кажњавању по систему глоба, при чему је постојала одговарајућа цена за сваку телесну повреду.

§ 168. и § 169.

О златарѣхъ.

Златара оу жупахъ и оу земли царства ми нигдѣ да неѣсть; развѣ оу трговѣхъ, гдѣ несть поставило царство ми динаре ковати.

О златарима:

Златара у жупама по земљи царској нигде да није, осим у трговима, где је поставио цар новац ковати.

On Goldsmiths:

Goldsmiths may nowhere dwell in the districts and in the lands of the Tsar, save in the market-towns where the Tsar hath determined that money may be minted.

О златарѣхъ.

Ико се обрѣте златаръ оу градоу ковѣ динаре тайно, да се златаръ иждеже и градъ да плати глобоу што рече царъ.

О златарима:

Ако се нађе златар у граду, кујући новац тајно, да се златар сажеже и град да плати глобу што рече цар. Ако се нађе у селу, да се то село распе, а златар да се сажеже.

And if a goldsmith be found in a town who coins money secretly, the goldsmith shall be branded, and the town shall pay such fine as the Tsar declares.

Код ових чланова се не може тврдити да у потпуности представљају правне транспланте. Римско-византијско право као кривично дело познаје фалсификовање новца и оно је наведено у *Еклоги* (XVIII,18), *Епанагоги* (XL,17) и *Прохирону* (XXXIX,14), а кажњиво је како фалсификовање тако и тављење таквог новца у промет. У члану 169. златар – фалсификатор се кажњава најмучнијом византијском смртном казном, спаљивањем на ломачи. Ако је то чинио у граду, кажњаван је глобом, коју је оређивао цар, а уколико је у питању

¹⁶⁶ Ст. Новаковић, *Синтагмат*, стр. 365, глава тридесетпета К-састава;

било село, оно је кажњавано расељавањем. У члану 168. је наређено да златари могу дати само у трговима и у градовима (§ 170).

§ 171. и § 172.

О законѣ.

Еште повелева царство ми; аште пише книгоу царство ми, или по срѣбѣ, или по любви, или по милости за некога, а она-зи книга разара законикъ, не по правдѣ и по законуу како пише законникъ, соудіе тоу-зи книгоу да не вѣроуѣо, тѣмъ да соуде и врше како је по правдѣ.

О закону:

Још заповеди царство ми: Ако пише писмо царство ми, или из срѣбе, или из любви, или из милости за некога, а то писмо разара законик, није по правди и по закону, како пише законик, судије томе писму да не верују, него да суде и врше како је по правди.

On Justice:

Imperial order: If the Tsar write a writ either from anger or from love, or by grace for someone, and that writ transgress the Code, and be not according to justice and the law, as written in the Law, the judges shall not believe that writ, but shall only judge and act according to justice.

О соудіахъ.

Еъсакѣ соудіе да соуде по законникоу право како пише оу законникоу, а да не соуде по страхоу царства ми.

О судијама:

Све судије да суде по законуу, право, како пише у законуу, а да не суде по страху од царства ми.

All judges shall judge according to the law, rightly, as is written in the Code, and shall not judge out of fear of the Tsar.

Чланови 171. и 172. су два највише проучавана члана ДЗ. Веома дуго су сматрани оригиналним јер је, као што је већ речено, о Византији и њеном државно-правном уређењу владала искривљена представа. Ова два члана су уско повезана и зато се у овом коментару обрађују заједно. Поред тога они стоје у вези за чланом 105. Сјајну студију о ова два члана израдио је Н. Радојчић¹⁶⁷ и отклонио сваку сумњу да су они пресђени из римско-византијског права.

У члану 171. цар наређује да уколико са његове стране буде донета нека пристрасна одлука, која није у складу са *Закоником*, судија на такву одлуку не треба да се обазире, већ да праведно суди. У наредном члану, судије се охрабрују да поступају по претходном члану и налаже им се да суде по *Законику*, немајући страха од цара. Већ је објашњен члан 105. и речено да судија

¹⁶⁷ Н. Радојчић, *Снага закона по Душанову Законику*, Сремски Карловци 1924;

који поништи значај цареве наредбе, која није у складу са *Закоником*, исту мора да проследи цару. Члановима 171. и 172. судијама је пружена већа слобода, али како Н. Радојчић сматра, члан 105. није поништен¹⁶⁸.

Радојчић је у поменутој студији анализирао питање извора за ове чланове, на следећи начин: пронашао је две Новеле цара Јустинијана, које су регулисале поменута питања. Новела LXXXII, глава 13, прописује да сваки судија треба да суди и пресуђује по законима, а уколико у току суђења пристигне царска наредба или писмо које наређује да он другачије поступа, судија мора да се држи закона.

Новела CXIII је друга на коју се Радојчић позива, њен тон је још одлучнији и у њој се каже да уколико у току судске расправе пристигне царска заповест или заповест неких других органа, судија не сме на њу да се обазире, већ мора да води парницу према општим царским законима и приведе је крају. У супротном судија је кажњаван плаћањем глобе од 10 фунти злата.

Ове одредбе, поменутих Новела, постале су саставни део *Василика*, тако да се у Basil. Lib. VII, Tit. I, XVI наводи одредба из LXXXII Новеле – глава 13, а у Basil. Lib. VII, Tit. I, XVII наређење из CXIII Новеле.

XVI. Omnis autem iudex, sive magistratus sit, sive aliter iudicandi munere fungatur, leges observet et secundum eas iudicet. Et quamvis in media lite iussio nostra, aut sacra aut pragmatica forma impetrata sit, quae diceat, hoc modo litem decidendam esse, legem tamen sequatur. Nos enim id solum obtinere volumus, quod leges nostrae volunt.

*XVII. Sancimus, ...secundum generales leges nostras lites examinentur ac decidentur. Nam quod auctoritate legum dirimitur, id aliqua extrinsecus praescriptione non eget.*¹⁶⁹

Радојчић наводи и Новелу цара Манојла Комнина из 1159. године, која решава сукоб између закона и царског наређења. У тој Новели се каже да: уколико нешто, што је цар наредио, није у сагласности са законом или правдом, остаје без дејства. Под овим се подразумевају и све раније наредбе, чак и у облику хрисовуље.

У покушају да уздигне посрнуло правосуђе, Новеле сличне садржине доносе Андроник II и Андроник III. У тим Новелама они су позивали судије да казне и самог цара, ако учини неправду¹⁷⁰.

---

¹⁶⁸ *Ibidem*, стр. 39;

¹⁶⁹ С. G. E. Heimbach, *Basilicorum libri LX*, I, стр. 246-247;

¹⁷⁰ *Ibidem*, стр. 31-32;

Соловјев потврђује Радојчићеве тврдње и употпуњује их. Он сматра да реченица «аште пише книгоу царство ми, или по срѣчѣ, или љубви, или по милости за нѣкога», које нема у наведеним византијским законима, подсећа нас на одредбу Потпуне синтагме (В-5), која каже да цар не сме да се руководи ни антипатијом ни симпатијом према појединцима (из Епанагоге, II, 1), у српском преводу: «ни же по пристрастию благотворе, ни же за соупротивострастие моуче»¹⁷¹.

Ова два члана су највероватније у ДЗ доспела из *Василика*, које су представљале главни извор права у Византији, до њене коначне пропасти.

§ 175.

О соудиахъ.

Кои соудиа нест оу дворе царства ми; и оучини се зло, тѣмъ-зи да се соудни; аште ли се обрѣтета пѣрца намѣромъ на двороу царства ми, да имъ расоуди соудиа дворскыи; а никто да се не позива на дворъ царства ми мимо областъ соудни, коихъ несть поставило царство ми; тѣкмо да греде вѣсакы прѣдъ свога соудно.

О судијама:

Који судија је у двору царства ми, и учини се зло, тима да се суди; аколи се нађу парничари случајно на двору царства ми, да им суди судија дворски, а други нико да се не позива на двор царства ми мимо област судија, које је поставило царство ми, само да иде свако пред свога судију.

On Judges:

The judge who is in the court of the Tsar, when any evil occur, let him pass judgment. If the litigants happen to be in the court of the Tsar, let the court judge pass judgment on them, and no one shall be summoned to the court of the Tsar outside the competence of the judges appointed by the Tsar, but let every one go before his own judge.

Члан 175. говори о дворском судији и одређује његов делокруг. У његов делокруг улазе парнице до којих је дошло на двору (између дворана) и између парничара који су се случајно затекли надвору. Још се сматра да је дворски судија представљао другостепену инстанцу, тј. апелациони суд¹⁷², који се помиње у СС (Д-6,5). Радојчић¹⁷³ је тврдио да је овај члан пресађен из римско-византијског права, а да је у питању одредба СХХIII Јустинијанове новеле, која је унета у *Василике* (Lib. VII, Tit. I, XVIII):

¹⁷¹ А. Соловјев, *Законик*, 315;

¹⁷² А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 318;

¹⁷³ Н. Радојчић, *Законик*, стр. 136;

*Praecipimus, ne quis iudicum quocunque modo aut tempore in litibus apud ipsos institutis serenitatem nostram consulat, sed negotium accurate examinet, et quod iustum ei et legibus consentaneum videbitur, iudicet. Et si quidem partes sententiae acieverint, sententia etiam executioni secundum legum tenorem tradatur. Quod si quis ex sententia derivativa laesum se esse putaverit, legitima utatur appellatione, eaque secundum ordinem legibus statutum exerceatur et perfectum finem accipiat. Si vero duo vel plures sint litis disceptatores et inter eos dissensus oriatur, iubemus sic quoque quemque eorum, prout ipsi visum fuerit, sententiam suam proferre*¹⁷⁴.

§ 181.

О пѣрѣцѣ предѣ царемь.

Повелѣва царство ми соудіамь; аште се обрете велико дѣло, а не възмогоч расоудити и расправити кон люво соудь великь боудѣть; да гредє оть соудин єдинь съ обѣма онєма-зи пѣрѣцєма прѣдѣ царство ми; и што хотє соудити комуч соудіє, вѣсакы соудь да оуписоучю; како да не боудѣ потвора; и да се испралга закоѣно царства ми.

О парничењу пред царем:

Заповест царска судијама: Ако се нађе велико дело, и не узмогну расудити ни решити, који било велики суд да буде, да иде од судија један с оном обојицом парничара пред цара; и што ће кому судити судије, сваку осуду да уписују, како не би било некоје потворе, да се решава по закону цареву.

Imperial order to the judges: If there be a weighty case and they cannot decide it and pass judgment, however great the court may be, let one of the judges go with both litigants before the Tsar. And whatever the judges shall wish to try, let them write down each judgment, that there be no mistake, that it be proceeded according to the Law of the Tsar.

Члан 181. доноси одредбу везану за релацију пред цара, и то у форми царске заповести судијама. Цар налаже судијама да у случају *великог дела* или немогућности да разреши парницу и донесу пресуду, такву парницу треба да пошаљу пред његов суд. О готово истој врсти релације говори се и у Лесновској повељи, где стоји:

И о судѣ што се не може расоудить прѣдѣ епископомь, да гредє прѣдѣ царство ми, а индє нигдєрє да имь не боудє соуда¹⁷⁵.

О једном случају релације пред цара говори члан 105. (када повеља није у складу са *Закоником*). Радојчић сматра да је и овај члан преузет из *Василика* (Lib. II, Tit. VI, XXIII = Новела CXIII, с. 1).

§ 195.

¹⁷⁴ С. G. E. Heimbach, *Basilicorum libri LX*, I, стр. 247;

¹⁷⁵ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, стр. 680;

И жене да не облежоу оу цркви развѣ господна царица и кралица.
И жене да не ноћивају у цркви, осим госпођа царица и краљица.

У свом коментару уз члан 195. Новаковић наводи правило Св. Саве Јерусалимског, који се сматра за оснивача манастирског живота, којим се забрањује женама да улазе у манастир (наравно мушки) и молитве ради¹⁷⁶. У *Синтагми* је наведено XLVII правило Шестог васељенског сабора, које каже:

ни же въ мужьскомоу монастыри женѣ, ни же моужоу въ женскомъ повелѣвають спати¹⁷⁷.

Члан 195. је преузео ово правило, али је у њега унет и изузетак – да се он не односи на госпођу царицу и краљицу¹⁷⁸.

---

¹⁷⁶ Ст. Новаковић, *Законик*, стр. 264;

¹⁷⁷ Ст. Новаковић, *Синтагма*, стр. 406;

¹⁷⁸ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 331, «као што знамо, у Душаново доба био је начињен велики изузетак за његову царицу Јелену: она је заједно с царем дошла у Свету Гору, обишла све манастире и, наравно, ноћивала у њима. После Душанове смрти она је највише пребивала као калуђерица у Меникејском манастиру, који је био мушки манастир»;

3. НЕТРАНСПЛАНТИ У ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ

и постави ме за господина и владара свој земљи отаџаства мога и владах година шеснаест, и потом
всѣком уашкѣ од вишњегга свевладара десницом оџачан бнх. као што је и прекраснога јосифа мѣдрошкѣ
оснажио и створио га владарем многим народима и целој власти фараоновој и свему египтѣ, таквим
истим начином, по својој милости, и мене премести од краљевства на православно царство. и све ми даде у
руке као и великоме константинѣ царѣ, земље и све стране и поморја и велике градове царства грузкога...

3.1 НЕТРАНСПЛАНТИ

Нетранспланти у *ДЗ* представљају одредбе, решења или установе старог српског права, које су одолеле утицајима феудалног доба и развијенијих правних система. Нетранспланти су оличени у фрагментима и у невеликом броју норми, које су као потпуни производи старог српског права нашле своје место у *ДЗ*. Нетранспланте у најзначајнијем српском средњовековном правном споменику могу се класификовати у четири групе:

1. одредбе, решења или установе старог српског обичајног права, које су унете у *ДЗ*;
2. одредбе, решења или установе из закона краља Стефана Уроша II Милутина, које су потврђене уношењем у *ДЗ*;
3. одредбе, решења или установе из повеља Стефана Душана и његових претходника, које су потврђене уношењем у *ДЗ* (укључујући и повеље издате граду Дубровнику) и
4. оригиналне одредбе, решења или установе, које се први пут јављају у *ДЗ* и чији је творац законодавац.

Прва група нетранспланата у *ДЗ* присутна је само у извесним фрагментима. Ради се о одређеним казнама, које су преживеле до Душановог доба или о колективној одговорности, као о реликту примитивног права. Преостале три групе, најчешће се јављају у свом интегралном облику, стога је у анализи репрезентативних чланова указано на припадност некој од наведених група. Када је у питању прва група, примењен је другачији приступ. Приступило се анализи нетранспланата, а не анализи чланова у којима се они налазе.

3.2 ОДРЕДБЕ, РЕШЕЊА ИЛИ УСТАНОВЕ СТАРОГ СРПСКОГ ОБИЧАЈНОГ ПРАВА, КОЈЕ СУ УНЕТЕ У ДЗ

а) глоба шестиволна

У члановима 56. и 76. узакоњена је стара казна, која се називала *глоба шестиволна*. Код члана 56. она је наведена као «*прѣстои*» и представљала је казну за властелина који се није одазвао позиву на суд. Ова казна се среће још у Жичкој повељи¹⁷⁹. Поред члана 56. глоба шестиволна предвиђена је и у члану 76. и њоме се кажњава лице које је изазвало намерну *попашу*. Ова врста кажњавања представља реликт обичајног права, који датира из доба натуралне привреде када су све казне плаћане у натури, јер новца није било. У горепоменутој Жичкој повељи, поред ове помиње се још и глоба од два вола и глоба од шест коња.

б) пристав – установа из обичајног права

Пристав је био стални јавноправни орган српског средњовековног суда, који је имао одређене помоћне функције у судском поступку. Његове функције регулисало је осам чланова *ДЗ* (56, 91, 104, 107, 108, 162, 163 и 178) и неки од њих су обрађени у одељку о правним трансплантима, где је доказано њихово порекло. Међутим, у овом одељку пажња је посвећена само члановима 56, 91 и 104. У њима се пристав јавља са функцијама, које је његова установа поседовала и у обичајном праву¹⁸⁰. Одлика тих обичајноправних функција пристава било је његово учешће у судском поступку. Члан 91. предвиђао је учешће пристава у суђењу, где је сведочио као званично лице. Такво сведочење је имало доказни, чак и пресудни значај за исход спора. Пристав је дакле уживао *јавну веру*¹⁸¹. Он је био нека врста веродостојног лица, које је потврђивало правне чињенице усменим или писменим путем. Новелирање *ДЗ* 1354. године унело је реформе у установу пристава и његова улога веродостојног лица престала је да постоји. Пристав је постао помоћни орган суда, што је била последица јачања централне

¹⁷⁹ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, стр. 571-575;

¹⁸⁰ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 218-219;

¹⁸¹ *Лексикон српског средњег века*, стр. 587, «Таква улога пристава ушла је у законодавство вероватно из обичајног права»;

власти. Оваква улога пристава нема додирних тачака са обичајним правом и о њој је било речи у оквиру коментара чланова 162. и 163.

в) колективна одговорност

Као карактеристика друштава на нижем степену развоја, колективна одговорност је била добро позната старом српском праву. Колико је њено присуство било значајно, довољно говори чињеница да оно није заобишло ни *ДЗ*. Колективна одговорност је присутна у четири члана *ДЗ* (58, 77, 111 и 169). Ипак, чини се да је она морала да постоји, макар и у некој минималној мери, јер је пут ка потпуном увођењу индивидуалне одговорности захветао дужи временски период. Да се приметити да је вршена нека врста *индивидуализације* одговорности, као код члана 71. где се још увек осећа јако присуство обичајног права. У овом члану је видљив поменути пут од колективне ка индивидуалној одговорности.

3.3 ОСТАЛИ НЕТРАНСПЛАНТИ У ДЗ

§34.

О селѣ мироѣшскомѣ.

И што соу села мероѣшине царства ми по Загорји и иноуде; црѣковны людје да не гредоу оу мѣроѣшине ни на (сѣно), ни на оране, ни на виноградѣ, ни на единоу работоу, ни на малоу ни на великоу; отъ всѣхъ работъ освободи царство ми; тѣмъ да работаю црѣкви; кто ли се наиде изгнать метохию на мероѣшиноу, и прѣчюге законъ царства ми, тѣ-зи властникъ да се распе и накаже.

О селу меропашком:

И што су села меропшине царства ми по Загорју и иначе, црквени људи да не иду у меропшине, ни на сено, ни на орање, ни на винограде, ни на једну работу, ни на малу, ни на велику; од свих работа ослободи их царство ми, нека работају само цркви; ко ли се нађе да изагна метохију на меропшину, и оглуши се о закон царства ми, томе власнику да се све одузме и да се казни.

And as for villages of the Church and people of the Church, let them not go into the villages of my imperial estates, neither for haymaking, nor for ploughing, nor for the vineyards, nor for any labour small or hard. My Imperiality has exempted them from all labour; let them work for the Church only. Whoever shall be found to have driven the serfs of the Church into an imperial estate, and to have disobeyed the imperial law, all property of that self-willed owner shall be taken away from him and he shall be punished.

Члан 34. говори о економском имунитету црквених имања, тако што се прописује да су црквени људи ослобођени од свих поменутих работа према цару. Работе које се односе на све поданике царства прописане су чланом 128. У члану 34. узакоњена је одредба коју су владари у појединачним случајевима прописивали дарујући одређење цркве и манастире. Дарујући хиландарски пирг још док је био краљ (негде између 1336-1346), Стефан душан је заповедио:

...И где се вбрѣтаю людие келие спасови пирьга оу Липлани и оу Соухогрьлѣ или инде где, освободи ихъ кралевство ми отъ позова и приселице, провода, соколарь, псарь, вранига, жетве, сѣнокоше, винограда, градныхъ работъ, воиске, и просто реци отъ всѣхъ работъ кралевства ми малихъ и великихъ, и да им нѣсть соуда развѣ прѣдъ кралемъ и прѣдъ икономомъ настоѣщимъ, нь да работаю црѣквы закономъ светаго Савы, що имъ повелѣва икономъ, какоже несть писанно въ хрїсовоули дѣда кралевства ми, светаго кралѣ...¹⁸²

Суштински исту одредбу, нешто другачије форме Стефан Душан уноси и у Лесновску повељу (1347-1350):

¹⁸² Fr. Mikolosich, *Monumenta Serbica: Spectantia Historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Viennae 1858, стр. 123;

И што села и люди црковни съ всѣми оуказани и правинами, освободи светое царство ми отъ всѣхъ работъ светаго царства ми, великихъ и малыхъ, и отъ писа, и отъ позова, и отъ приселице, и отъ наметькъ и приплате, и поклона царьскаго, и отъ града, и провода поклицарь, и отъ глобе и поданка и трѣвинне, отъ псарь, и геракарь, и всякого поноса господскаго, и отъ сока и димнине и перперакта, и десетка житнога и виннаго и всякого десетка живаго, и наметка свинскога и овчега, и воиске, и оранина и копанина, и всякаго нападания работнаго, а просто рекше: отъ всѣхъ работъ великихъ и малыхъ.¹⁸³

Може се претпоставити да овај, 34. члан ДЗ, представља узаконење онога што је Стефан Душан прописивао у пређашњим повељама.

§43.

О ваштине по силѣ.

Да нѣсть воѣнь господинь царь, ни краљь, ни госпожда царица никомоу оузети ваштине по силѣ, ни коупити, ни заменити, развѣ ако си кто самъ полюбви.

О насиљу над баштином:

И да није властан господин цар, или краљ, или госпођа царица икоме узети баштину силом, или купити, или заменити, осим ако ко сам пристане.

Neither the Lord Tsar, nor the King, nor the Lady Tsaritsa is free to take a patrimonial estate by force from anyone, nor to buy, nor exchange, unless someone freely consent.

Члан 43. је још једна од одредби ДЗ за коју се највероватније изборила властела на законодавном сабору 1349. године. Циљ овог члана било је обезбеђивање неприкосновености баштинског поседа, од царске и краљевске самовоље. Поступци Стефана Душана и његових претходника, који су познати из писаних извора, указују на понашање сагласно оваквој норми. Вероватно је било неких супротних поступака, који нису познати, који су послужили као узрок доношења овакве одредбе. Још приликом оснивања манастира Светог Стефана у Бањској 1313. године краљ Милутин је прилажући одређена имања манастирској метохији, нагласио њихово порекло:

Развѣ неже изъ области кралѣѣства си подаа, или коуплѣениа или испрошениа, или воѣне, замѣна, съ благоволѣениемъ ѣсего ѣавора.¹⁸⁴

Цар Стефан Душан наводи 1348. године како је извршио ради манастира Светог Арханђела у Призрену, размену имања са властеоском породицом Младена Владојевића и наглашава да је размена извршена¹⁸⁵:

Ниѣхъ воломь и ниѣхъ хотѣниемъ, а не нѣкою нүждею.¹⁸⁶

¹⁸³ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, стр. 680;

¹⁸⁴ *Ibidem*, стр. 630;

¹⁸⁵ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 210;

¹⁸⁶ А. В. Соловјев, *Одабрани споменици*, стр. 137;

§81.

О планинахъ.

Планине што соу оу земли царства ми; што соу цареве планине да соу цароу, а црковне црквамъ, а властѣоске властѣломъ, что гестъ оу чиеи дрѣжави.

О планинама:

Планине што су по земљи царства ми, што су планине цареве, да су цару, а црквене црквама, а властѣоске властелима.

On Mountains:

The mountains which are in the lands of my Imperiality, those mountains which are of the Tsar shall belong to the Tsar, and those of the Church shall belong to the Church, and those of the lords shall belong to the lords.

Члан 81. доноси одредбу којом се озакоњује новонастала ситуација, тако да она представља оригиналну одредбу ДЗ. Планине (пашњаци на брдима), које су у племенском уређењу сматране за заједничко – колективно добро, испрва су у средњовековној српској држави биле својина владара. Владар је те планине доцније даровао манастирима – црквама, и нико други није могао да их поседује. То сведочи Дечанска хрисовуља из 1330. године:

И да кралѣвство ми паидократороу планине које соу над Дѣчани, љсе што не остало за хрисовоулеми светогорским и градѣчимъ; тоугиере коупихъ Оуездноу за .р. оѣць с љгнѣци и такогѣре смѣсихъ сь алтиньскими планинами, и оу междихъ тези љсе планине ѣ мегѣми светогорскими и градѣчими, и оу тѣхъзи планинахъ да не метѣха ни властелинъ, ни влахъ, ни арбанасинъ, развѣ комоу игоумень оуцѣнивъ дастъ, понеже кралѣвство ми смѣси љсе планине што не остало за црквами, и подахъ паидократороу.

Да кто дрѣзне прѣвѣми наоукомъ, доклоу не было цркви оддано ставъ безъ игоуменова хтенина, реѣше: ваштина ми не и прѣгѣ смѣ тоузи стоѣлѣ, да плати кралѣвствоуштоумоу .е. сѣтъ оѣнъ, понеже оу планинахъ не иманикторе ваштине развѣ кралѣ и цркви коимъ соу кралѣ дали.¹⁸⁷

Краљ Стефан Дечански заповеда да нико сем владара и црква не може имати својину на планинама. Међутим, 1349. године у *Законик* се уноси члан 81. у коме се као сопственик планина јавља и властела. Може се претпоставити да је овим чланом узаконѣна промена до које је у међувремену дошло¹⁸⁸.

§98.

О скоуѣѣжоу севровоу.

¹⁸⁷ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, стр.647;

¹⁸⁸ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 243, «Вероватно је та одредба донета зато што се у народу одржало старо схватање да планине, као и жупска пасишта, треба да буду објекат колективног уживања»;

И ако се оскоубѣта два себра; мѣхоскоубине .с. перперь.

О чупању себара:

И ако се почупају два себра, да је мехоскубина шест перпера.

If two commoners pluck each other, the fine shall be 6 perpers.

Члан 98. санкционише чупање браде, у овом случају међу себрима. Већ је, у одељку о трансплантима у ДЗ, речено која је била симболика и значај браде у средњовековној Србији, као и одакле је дошло такво схватање. У разматрању овог члана у очи упада «мѣхоскоубина»¹⁸⁹, која по свему судећи представља казну за такво кривично дело. Она се помиње у повељама краља Милутина. У Светостефанској хрисовуљи 1313. године, се каже:

Мѣхоскоубина како и отвои, а окрвавивише, цркви .г. платна, и наводчи .г. платна.¹⁹⁰

И у Грачаничкој повељи 1321. године:

Мѣхоскоубина .с. динарь.¹⁹¹

У складу са општим тоном ДЗ и овде је казна поштрена. За мехоскубину се уместо шест динара плаћало шест перпера; казна је дакле повећана 18 пута.¹⁹²

§117.

О прѣшъствию.

Што несть комоу прѣшло оу царевоу землю или изъ града, или и-жоупѣ које до прѣтѣ господина цара, догдѣ несть било цареве, нѣ не било инога господара; отъ тога зи врѣмене што несть чловѣкъ или ина правда да се не иште; ако боудѣ прѣшло по прѣти господина цара, тто-зи да се не иште; реѣше кѣда не било размирие; а несть била земля и градове царевии.

О прелажењу:

Што је кому прешло у цареву земљу, или из града, или из жупе, што је до преузимања господина цара, док није било цареве, него је било другога господара, од тога времена, био човек или друго право, да се не тражи, ако је прешло после преузимања господина цара, то да се не тражи; то јест, када је био сукоб, а није била земља и градови царевии.

Whatever come to any man in the Tsar's lands, or out of a town or a district, which before the Tsar took it, until it did not belong to the Tsar, but belonged to some other lord, from that time there shall be no claim, whether of man or of any other right. if it come after the possession has been taken by the Lord Tsar, let it be claimed.

Члан 117. доноси оригиналну одредбу, која је највероватније настала у време освајања Стефана Душана¹⁹³. Њом је цар регулисао питање статуса ствари

¹⁸⁹ *Ibidem*, стр. 256, «Примитиван, нешто подруглив израз (мѣхъ – длака, крзно) показује да је то старински појам из обичајног права»;

¹⁹⁰ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, стр. 628;

¹⁹¹ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, стр. 636;

¹⁹² 1 перпер је вредео 18 динара; 6 динара је износило 0.5 перпера;

и зависних људи, који су се у тренутку освајања, као и у времену пре освајања, нашли на освојеној територији. Прописано је да се њихов повраћај није могао захтевати. Могао се тражити повраћај само оних лица и ствари, који су се на освојеном простору затекли тек након освајања.

§118.

О тргоџцеџџ.

Тргоџци кои гредоџ по цареве земли, да неџсть воџнџ никои властџлиниџ, или кои љубо чловџкџ забавити по силџ; а или разбити коџплю, а динаре моџ силомџ наврџшти; кто ли се наиде силомџ растоваривџ, или развалџавџ, да плати .е. сътъ перперџ.

О тргу:

Трговци, који иду по царевој земљи, да није властан никоји властелин, ни који било човек силом им сметати, или шчепати робу, а новац му силом наметнути; коли се нађе да је силом растоварио или растурио да плати пет сто перпера.

On Market:

No nobleman or any other man is authorized to hinder by force merchants who travel about the Tsar's lands, nor seize merchandise and force them to take money. Whosoever shall be found unloading or dispersing by force, shall pay five hundred perpers.

Чланом 118. *ДЗ* започиње низ одредби којима су регулисана питања од значаја за трговце. Трговцима се овим чланом гарантује слободна трговина, а сваком лицу које их у томе омета прети се казном од петсто перпера.

Још је Ф. Зигељ тврдио да је овај члан у *ДЗ* доспео из уговора са Дубровником и повеља које су српски владари издавали том граду¹⁹⁴. Из неколико наведених примера, оваква тврдња се показује као тачна. Још у повељи краља Милутина 1283. године стоји:

Да е вџдомо всакомоџ.

1. Створи милость краљевство ми тргоџцемџ доџбровџчкимџ, да ходе по земли краљевства ми свободно, а никто да имџ не испакости ништа, ни имџ забави ништа.
2. Я кои коџпци гредоџ мимо Брџсково, а не съвракоџ се оџ Брџсково, да имџ никто не имле забавлати ни на ниџџ трџбовати чеса; кто ли се обрџте испакостивџ имџ, или што оџзџмџ одџ ниџџ, да приме гиџџџџ и наказание отџ краљевства ми, и да плати петџ сътъ перперџ краљевствоџ ми.¹⁹⁵

¹⁹³ Ст. Новаковић, *Законик*, стр. 216;

¹⁹⁴ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 273;

¹⁹⁵ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, стр. 156-157;

Краљ је Дубровчанима гарантовао слободу трговине, а онога ко би их ометао, кажњавао је новчаном казном у износу од петсто перпера. Та казна је предвиђена и у повељи коју је краљ издао 1302. године:

Тко ли преслоуша писаније краљевства ми, да приме гнѣвъ и наказаније отъ краљевства ми, и да плати краљевствоу ми .е. сътъ перперь, и да не кривь оу чемь при.¹⁹⁶

Краљ Стефан Дечански је 1326. године потврдио повластице, које је дао његов отац:

Пише краљевство ми, да естъ вѣдомо всакомоу.

1. Створи милост краљевство ми а поклицаремь доубровъчьскимь Жоуно Влькосавикю и Жоуно Дрѣжикю и Жоуно Лоукаревикю, да имь ходе трьговци по земли краљевства ми и по трьговѣхъ и по поутевѣхъ, да имь нѣсть пакосте не, и одь кога оу земли краљевства ми, да ходе свободно, да се никьто за нихъ не задегнє.

...

Кто ли имь што испакости, трьговцемь, оу земли краљевства ми, или дрѣвоу, да приме гнѣвъ и наказаније одь краљевства ми, и да плати краљевствоу ми .е. сътъ перперь.¹⁹⁷

Најзад, у једној повељи, којом је за свога краљевања Стефан Душан дао Дубровчанима повластице за трговину житом, прописује се иста казна, као и у претходним повељама, која је унета у члан 118. ДЗ.

Пише краљевство ми сине, да несть вѣдомо всакомоу.

Створиохъ милост доубровчаномь всѣмь, да си коупоуто жито по земли и по градовѣхъ краљевства ми свободно, да имь никто не забави, ни властелинъ ни владальц краљевства ми. И кто имь продає, и томоу да нѣ забаве ни уть кога, да продає свободно. Кто ли се шврѣте оучинивъ нѣкою забавоу доубровчаниноу или земланиноу, кои моу продає жито, да приме да приме гнѣвъ и наказаније одь краљевства ми, и да плати краљевствоу ми .е. сътъ перперь. И сию имь милость створиохъ оу Неродимли, мѣсеца авгоуста .дѣ. днь. Стефанъ краљ.¹⁹⁸

§123.

О сасеухъ.

О трьговѣхъ што соу коудѣ посекали Саси горѣ до сиега-зи сѣвора; тоу-зи землю да си имаю; ако соу комоу властѣлиноу везь правѣдѣ оузели землю, да се соудь съ нимь властѣле закономь светаго краля; а отъ сѣда напрѣда Сасинь да нѣ сѣче; а што сече, онога-зи да не тежи, ни людии да не сагга; тѣкъмо да стои поуста да расте гора; никто да не забрани Сасиноу горѣ, колико несть трѣве трьгоу толико-зи да сѣче.

О Сасима:

¹⁹⁶ *Ibidem*, стр.160;

¹⁹⁷ *Ibidem*, стр. 163-164;

¹⁹⁸ Fr. Mikolosich, *Monumenta Serbica: Spectantia Historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, стр.119;

О трговима; што су куда посекали Саси горе до овога сабора, у земљу нека имају; ако су кому властелину без права узели земљу, да се суде са њима властела по закону Светога краља, а отсада унапред Сасин да не сече, а што посече, оно да не обрађује и људе не смешта, само да стоји пуста, да расте гора; нико да не забрани Сасину гору, колико треба тргу, толико да сече.

Чланом 123. решава се питање, односно сукоб до кога је дошло између Саса (рудара) и властеле, али и владара. Наиме, Саси су за потребе топионица секли шуму из *горе*. Том приликом раскрчено земљиште су насељавали и обрађивали га за сопствене потребе. Према садржини овог члана може се претпоставити да је постојао и незанемарљив број случајева у којима је на исти начин узурпирана и властеоска земља. Сасима је још угарски краљ Стефан 1271. године признао право да обрађују раскрчену земљуу Спишу¹⁹⁹. Они су вероватно имали иста права и у Србији, међутим, како је земља у *горама* – планинама, временом из руку владара прешла у руке властеле, настао је поменути проблем.

Формулација члана указује да је он настао на сабору 1349. године, вероватно као реакција властеле, али и као плод компромиса. Сасима је озакоњено што су до сабора (*до сиега-зи сѣбора*) населили, али им се такво поступање у будућности (*а отъ сѣда на прѣда*) забрањује. Поред оригиналног решења поменутог проблема, овај члан је значајан због још једног сегмента. Члан 123. упућује на Закон Светог краља (краља Милутина) ако су Саси узурпирани властеоску земљу. Највероватније се ради о одредби, која је регулисала парнице између Саса и Срба. Краљ Милутин је 1302. године, у својој повељи Дубровчанима, предвидео да сукобе између Дубровчана и Саса решавају двојица судија, од којих је један морао бити Дубровчанин, а други Сас.

2. Да имъ нѣ оудаве оу комъ годѣ дългоу, лишѣ соудомъ да се иштоу, да не ѣдѣнь Сръблинь а други Доувровъчѣнинь.
3. Яке боуде пра съ Сасиномъ, да боуде ѣдѣнь Сасинь а други Доувровъчѣнинь, прѣдъ теми да се расправлаю.²⁰⁰

По свој прилици, члан 123. се позива на неки сличан закон. Може се закључити да је Сасима озакоњено право да обрађују само ону земљу (са које је раскрчена шума), која је припадала владару. У случају да се радило о властеоској земљи, са које је раскрчена шума, *Законик* је упућивао на парницу.

¹⁹⁹ А. В. Соловјев, *Законик*, стр. 277;

²⁰⁰ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, стр. 160;

Улазак цара Душана у Дубровник, Марко Мурат 1900. НМБ

§152. и §153.

О законѣ.

Како несть виль законъ оу дѣда царства ми оу светаго краља; да соу велимъ властѣломъ вели властѣле, а среднимъ людемъ противоу ихъ дружина; а себрѣдямъ ихъ дружина да соу поротници, и да несть оу поротѣ родима, ни пизмѣника.

О закону:

Како је био закону у деда царства ми, Светога краља, да су великој властели велика властела поротници, а средњим људима према њиховој дружини, а себрдијама њихова дружина да су поротници; и да није у пороти ни сродника, ни злобника.

As was the law under the grandfather of the Tsar, under the Sainted King, so let great lords be jurors for great lords, and for middle persons their own peers, while for commoners their peers. And on a jury let there be neither kinsmen nor enemies.

Законъ.

Иновѣрцѣмъ и трговецемъ поротѣци половина Србьль, а половина ныхъ дружинѣ, по ѡконоу светаго краља.

Закон:

Иноверницима и трговцима поротници половина Србаља, а половина њихове дружине, по закону Светога краља.

The Law:

For heterodox persons and merchants, jurors shall be made half of Christians, and half of their peers, according to the law of the Sainted King.

Коментар ова два члана се износи на једном месту, из разлога што се обе ове одредбе позивају на неки ранији закон краља Милутина, који је регулисао питање пороте. До наших дана сачуване су поједине одредбе из Милутинових повеља које регулишу слично предмету ова два члана. У повељи Дубровчанима, коју је издао 1308. године, краљ Милутин каже:

И ако се обрѣте кои дългъ междоу Србьлиномъ съ Доубровчаниномъ, да имъ не соуд прѣдъ соудиномъ србьскимъ и прѣдъ еднимъ Доубровчаниномъ, и што соудита, този да не свршено.²⁰¹

Међутим, закон који се помиње у ДЗ, није сачуван. Може се сматрати да је он сачуван кроз повељу коју је цар Стефан Душан издао Дубровчанима 20. септембра 1349. године.

И кѣди прии Латининъ Србьина, да да Латининъ Србьиноу половиноу Латинъ а половиноу Србьль сведоке; какожде и Србьинъ кѣди прии Латинина, да моу дане сведоке половиноу Србьль а половиноу Латинъ по законоу, како соу имали оу родителѣ и оу прародителѣ царства ми, светаго краља.²⁰²

---

²⁰¹ *Ibidem*, стр.162;

²⁰² *Ibidem*, стр.170;

У уговору је речено да је у време краља Стефана Дечанског и краља Милутина постојао закон, по коме је у случају спора између Латина и Србина, тужилац имао да одреди сведоке – поротнике, од представника оба народа, који су се заклињали за оптуженог. Вероватно су се на тај закон позивали творци *ДЗ*.

ЗАКЛУЧАК

Проучавати *ДЗ* у светлу теорије правних транспланата представља занимљив, али уједно и ни мало једноставан подухват. Теорија, која је настала пре нешто више од три деценије, није наишла на значајнија одобравања од стране научне јавности. Разлози за такво понашање видљиви су у ситуацији када се, следећи смернице ове теорије, било који правни споменик или феномен покуша објаснити. Тада се долази до закључка да се теорији правних транспланата може приписати неколико значајних примедби. Доленаведене примедбе производ су покушаја примене ове теорије приликом проучавања *ДЗ*.

Као најупечатљивија примедба теорији проф. Вотсона истиче се њена непрецизност, односно уопштеност. Прављење дистинкције између транспланата и нетранспланата не представља толико значајан проблем, колико се великим чини проблем дефинисања самог правног транспланта. Остаје нејасно да ли се под правни трансплант подводи апсолутно све што је у *ДЗ* доспело из неког иног правног система?

Ова студија је писана у духу позитивног одговора на ово питање. Правним трансплантом је сматрана апсолутно свака *позајмица*, која је унета у *ДЗ*. При одабраним члановима *ДЗ* изнети су коментари, кроз које је указано да су наведене одредбе потпуно или делимично *пресађене* из других правних система. У највећем броју случајева такве одредбе су доспеле из римско-византијског права. Оваквим сазнањем правни транспланти из *ДЗ* сврстани су у последњу од три врсте транспланата, коју проф. Вотсон наводи. Посматрана из овог угла, његова теорија је готово неспорна. Међутим, не може се прећи преко чињенице да су одредбе римско-византијског права, које су доспеле у српско право, дошле из неупоредиво развијенијег правног система, који је вековима обитавао у непосредном географском окружењу. Немерљив ауторитет овог права имао је снажан утицај, а прихватање његових решења може се окарактерисати као потпуно свесно. Горепоменута група одредби *ДЗ* није представљала проблем разрађивању ове студије. У једном делу увода указано је на генезу проучавања *ДЗ* и на грешке које су одликовале почетак тог процеса. Ако би се ове грешке одбациле, дошло би се до закључка да су више од једног века проучаваоци *ДЗ* примењивали теорију еквивалентну теорији правних транспланата. За почетак таквог периода могао би се узети тренутак, када је

научна јавност прихватила тезу да је римско-византијско право представљало узор *ДЗ*.

Недоумица се ипак, јављала код друге врсте норми. Тако је нпр. српски законодавац потпуно преузео византијски систем санкција, док је у невеликом броју случајева задржао старе српске казне. Како је општи тон *ДЗ* оштрији у односу на византијске законске норме, уобичајено је да и у случају истих кривичних дела он прописује знатно оштрије казне. Међутим, и у тој ситуацији се ради о казнама које су преузете из Византије.

Изузетком се могу сматрати одредбе којима је регулисан положај римокатолика (*Латина, полувераца*) у држави Стефана Душана (§6-9). У овим одредбама је приметан утицај православног канонског права и општих ставова по овом питању, који су доспели из Византије, али само до одређене мере. Том мером је законодавац уважавао реалност српског дела царства, где је у приморском појасу и у рударским крајевима живео знатан број римокатолика. У приморју је то био српски живаљ, који је био изложенији утицајима из Рима, са једне стране. Док је са друге стране, по градовима и трговима у унутрашњости земље живео не мали број Саса – рудара, Дубровчана – по трговачким колонијама, али и ратника најамника на царевом двору – Немаца, које помиње *ДЗ* (§173). Овакве околности су допринеле стварању специфичног правног положаја римокатолика у једној средњовековној православној држави, као што је било Српско-грчко царство. Законик је у погледу одређених питања, у делу о римокатолицима, остао прилично нејасан, што би се могло правдати утицајем светогорске заједнице, њеним утицајем на Стефана Душана и утицајем тадашњих њених [*зилотских*] ставова.

Остаје нејасно како треба третирати овакве одредбе, које су у својој основи византијске, а у одређеним појединостима прилагођене приликама српског средњовековног друштва. Може се сматрати да је решење оваквих недоумица Вотсонов став, да даље развијање класификације позајмљивања нема неке нарочите сврхе. Овакав став пружа слободу да се под правне транспланте подведе и санкција која је преузета из византијског права, али и основе одредби о *Латинима*. Наведени став је послужио као смерница при изради ове студије, мада се њиме не добија потпун одговор на постављена *питања*.

У теорији, такође, није изнесена разлика између рецепције, са једне и *правне трансплантације*, са друге стране. Појам рецепције у настанку и развоју

права био је познат правноисторијској науци и упореном праву, знатно пре теорије проф. Вотсона. Данас је потпуно јасно да се породица континенталних – европских правних система уздигла на темељима римског права, које је оживљавано путем рецепције. У овој студији је указано на чињеницу да су европске земље, које су биле изложене византијском утицају, заобиле класичну рецепцију, која је била присутна у западној Европи. Значајна правна решења су у средњовековно српско право доспела из римско-византијског права, рецепцијом из правног система који је надживео пад Западног царства. Са тим у вези, делимично остаје нејасно која је разлика између рецепције и правне трансплантације. Уколико таква разлика не постоји, да ли се теорија правних трансплантата може сматрати новом и оригиналном?

Иако проф. Вотсон избегава класификовање, при изради овакве студије наметнуло се, као нужно, класификовање *извора* из којих су у *ДЗ* доспевале позајмице, односно правни транспланти. Под *изворима* се могу, у неком ужем смислу, подразумевати *системи* – *даваоци*, али с обзиром да извор утицаја нису били само правни системи који су карактерисали одговарајућу државу, термин *извори* се чини прикладнијим. Потпуност овакве класификације захтева познавање свих друштвено-политичких прилика и општих тенденција развоја права у XIV веку у том делу Европе. Такође, никако се не сме превидети чињеница да је *ДЗ* саставни део троделног зборника, као и да се сврхом његовог постојања може сматрати допуњавање одредби *скраћене Синтагме* и тзв. *Закона цара Јустинијана*. Ова околност је утицала на приступ изради ове студије, из поменутог разлога питање правних трансплантата разматрано је анализом појединих чланова, а не по гранама права, које су *ДЗ*-ом регулисане.

У овој студији назначена су две најзначајније *струје* утицаја, који су присутни у *ДЗ*. Те струје су се манифестовале кроз позајмице из других система, које су се обреле у *ДЗ*. Једна струја је долазила из Византије, доносећи са собом тековине римско-византијског права. Јак утицај ове *струје* – *извора* био је условљен са два фактора: прво ауторитетом римско-византијског права, друго географским фактором (близином високоразвијене римско-византијске цивилизације). Друга струја је била директно условљена феудалним друштвеним односима. За њу се може рећи да је доспела из два смера, из Византије и из западне Европе.

На самом крају, указује се да су поред правних норми, које су развијенији правни системи усавршавали вековима, у *ДЗ* присутне и норме које се могу назвати нетренсплантима. У одељку о њима, сачињена је одређена класификација, а само постојање оваквих норми говори довољно о немогућности апсолутне примене теорије правних транспланата.

Несумњиво је да је свака заједница, која је временом уобличена у државу, била изложена утицајима са стране. Такви утицаји су били присутни и у сфери права, али и поред њиховог присуства, без озира на интензитет, поменуте заједнице су задржавале нека, само њима својствена обележја, макар и у фрагментима. Ова констатација се може применити и на српско средњовековно право, чији је значајнији споменик *ДЗ*. Са једне стране, он обилује *позајмицама* из других правних система, са друге стране показује да је старо српско обичајно право, у одређеним областима одолело до тада најјачем страном утицају.

SUMMARY

Keywords: *Dushan's Code*, *Stephan Dushan*, *legal transplants*, *non-transplants in Dushan's Code*, *Basilica (Basilicorum libri)*, *Syntagm of Matija Vlastar*

The research paper faces *Code of Tsar Stephan Dushan (Dushan's Code* - the most important monument of Serbian medieval law) with theory of "Legal transplants".

In the Introduction the author points out to social, political and historic conditions that preceded enactment of the *Code*, and also a great influence of Roman-Byzantine law on Serbian medieval law and total development of Serbian medieval state. Century-old influence culminated with Stephan Dushan's crowning as tsar of Serbs and Greeks 1346. and complete reception of Byzantine style of governance. Being inspired by great Byzantine tsars as Justinian I, Basil I and Leon VI the Wise, tsar Stephan Dushan wasn't just enacting his own laws, but he was also transplanting the original Roman-Byzantine laws.

According to fact that the original text didn't survive, the only possibility that remains for contemporary legal historians is to study saved transcripts. There are 21 saved transcripts; these transcripts are classified in two groups.

Dushan's Code is a part of *codex tripartitus* that also includes a shortened version of *Syntagm of Matija Vlastar* (only non-cannonical norms) and *Justinian Law* (a compilation of Byzantine origin). The author analyses legal transplants in *Dushan's code* separately, paragraph by paragraph, without regard for relations in substantial law. *The Dushan's code* was one part addition and one part adaptation of *Syntagm* and *Justinian Law* for judicial needs in Stephan Dushan's state, and this fact naturally lead the author to use this approach.

Dushan's Code contains 201 norm regulating status of church and clergy (§1-§38), status of noblemen and *sebars* (§39-§83) and norms of criminal law and trial (without any specific order).

Since the first paragraph, it is clear that the legislator stayed true to the tradition of the Byzantine governance. Not unlike *Justinian Codex*, *Basilica* and

Syntagm, the first paragraph of *Dushan's code* is about protecting and preserving the pure Orthodoxy, which was just the legislator's intention.

Most of the norms and institutes - and in fact the legal reasoning - behind the *Dushan's code* were transplanted from Roman-Byzantine law and its manuscripts. More than twenty paragraphs in *the Code* were completely copied from *Basilica* (13, 14, 15, 17, 19, 20, 24, 69, 78, 105, 110, 124, 136, 162, 163, 171, 172, 175, 181). These paragraphs were styled in accordance with the Serbian medieval society and its legal culture; some paragraphs were written more precisely than their originals, but in most cases the opposite was true. Usually these paragraphs regulate status of church and clergy and norms of trial, but also declare principle of legality (171, 172).

Legislator wasn't only transplanting complete norms from *Basilica* but also from *Prochiron* (54, 86, 96, 100, 101), from *Vlastar's Syntagm* (10, 41) and from *Justinian's Digesta* (125).

Norms from *novellae* of Byzantine emperors, which were never codified since *Dushan's code*, were completely taken over in certain paragraphs (2, 3, 5).

Legal transplants in *Dushan's code* aren't contained only in completely transplanted norms of Roman-Byzantine law, but also in other forms. *Dushan's code* almost fully transplanted Byzantine punishment system, characterised by capital punishment and numerous corporal punishments, which were unknown in ancient Serbian law. The legislator has also transplanted concept of personal liability together with concept of *dolus* and *culpa*.

Respectable number of norms that regulate status of noblemen and *sebars* represent typical feudal norms attributing feudal societies of that time. Influences of feudalism were arriving in Serbian medieval state from two sides - Byzantium and Western Europe. Similar norms regulating bondmen duty are found in English (§12. *Magna Charta Libertatum*) and French feudal law.

Sanctity of noblemen patrimonial estate in *Dushan's code* is declared identical to the Charter of Czech duke Conrad II from XI century.

In variety norms legislator uses a specific sanction - *samosedmo* (30, 93, 102, 143, 187, 193, 200) which means that a liable person is obliged to pay compensation; the amount of compensation is equal to quantified damage multiplied by seven. This kind of punishment was codified by tsar Manuel I Komnenos and it was known only in Byzantium; it was derived through exegesis of The Bible. Legal transplants in

Dushan's code are numerous and the analysis shows that codifiers had a high level of education and cognition of Roman-Byzantine law.

Finally, an analysis of non-transplants was made in the research paper. Non-transplants are classified in four groups which include:

1. norms and institutes of ancient Serbian customary law, codified in *Dushan's code*
2. norms and institutes from laws of king Stephan Urosh II Milutin which maintained their legal force by codification in *Dushan's code*
3. norms and institutes from charters of Stephan Dushan and his precursors which maintained their legal force by codification in *Dushan's code* (including charters enacted to the city of Dubrovnik)
4. original norms and institutes found in *Dushan's code* for the first time, and whose sole creator is legislator.

БИБЛИОГРАФИЈА

А - ИЗБОРИ:

1. *Ανέκδοτα II*, ed. C. G. E. Heimbach, Lipsiae 1840.
2. *Basilicorum libri LX - I*, ed. C. G. E. Heimbach, Lipsiae 1833.
3. *Dushan's Code: The Bistritza Transcript*, Introduction and Translation by Đ. Krstić, Београд 1994.
4. *Epanagoge aucta = Jus Graeco-Romanum IV*, Lipsiae 1865.
5. *Collectio Novellarum = Jus Graeco-Romanum III*, ed. C. E. Zachariae v. Lingenthal, Lipsiae 1873.
6. Fr. Mikolosich, *Monumenta Serbica: Spectantia Historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Viennae 1858.
7. Fr. Mikolosich et Müller, *Acta et diplomata Graeca Medii Aevi V*, Vind 1890.
8. V. Mošin, *Vlastareva sintagma i Dušanov zakonik u Studeničkom "Otečniku"*, *Starine JAZU* 42, Zagreb 1949.
9. Ст. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898.
10. Ст. Новаковић, *Матије Властара Синтагмат*, Београд 1907.
11. Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912.
12. Prochiron (Ο ΠΡΟΧΕΙΡΟΣ ΝΟΜΟΣ), ed. C. E. Zachariae v. Lingenthal, Haidelberg 1837.
13. *The Prochieros nomos, A manual of Eastern Roman law*, Rendered into English By E. H. Freshfield, Cambridge 1928.
14. Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960.
15. А. В. Соловјев, *Одабрани споменици српског права*, Београд 1926.

Б – ЛЕКЦИКОНИ И РЕЧНИЦИ:

16. *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ђирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999.
17. *Речник црквенословенског језика*, С. Петковић, Сремски Карловци 1935.

В - ЛИТЕРАТУРА:

18. С. Аврамовић, *Опита правна историја-стари и средњи век*, Београд 2000.
19. V. Vogišić, *Pisani zakoni na slovenskom jugu*, Zagreb 1872.
20. А. Вотсон, *Правни транспланти*, Београд 2000.
21. Љ. Зигел, *Законникъ Стефана Душана*, Санктпетербургъ 1872.
22. Д. Јевтић, Д. Поповић, *Народна правна историја*, Београд 2000.
23. В. Калаји, *Историја српског народа I: Од Срба до пропасти српске државе*, Београд 1882.
24. Ј. Ковачевић, *Члан 48. Душановог законика и инсигније*, *Историјски часопис САН III*, Београд 1952.
25. М. Костренић, *Душанов законик као одраз стварности свог времена*, *Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана*, Београд 1951, 27-44.
26. Б. Марковић, *Наследно право у Душановом законнику и у Закону цара Јустинијана, Законик цара Стефана Душана: Зборник радова са научног скупа оржаног 3. октобра 2000. поводом 650 година од проглашења*, Београд 2005, 67-79.
27. Б. Марковић, *Облици кривичног дела крађе у неким српским споменицима византијског порекла*, *Историјски часопис XLVIII*, Београд 2002, 97-116.
28. Б. Марковић, *О Душановом законнику*, www.dusanov-zakonik.co.yu
29. В. Мацыјејовски, *Исторія славенскы права, Превео и са своимъ примѣтбама, коє се на србско право односе, попунио Никола Крстић I*, Будим 1856.
30. З. Мирковић, *Судије «царства ми» Душановог законика: Законик цара Стефана Душана, зборник радова са научног скупа оржаног 3. октобра 2000. поводом 650 година од проглашења*, Београд 2005, 21-36.

31. Ч. Митровић, *Црквено право*, Београд 1929.
32. Ст. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898.
33. Ст. Новаковић, *Струмска област у XIV веку и цар Стефан Душан*, *Глас СКА 36*, Београд 1893.
34. Н. Радојчић, *Душанов законик и византиско право*, *Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана*, Београд 1951, 45-77.
35. Н. Радојчић, *Снага закона по Душанову Законику*, Сремски Карловци 1924.
36. Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940.
37. Н. Радојчић, *Члан четрнаести Душанова законика*, *Јужнословенски филолог XIX*, 1951.
38. Г. Радојчић-Костић, *Библиографија о законодавству цара Стефана Душана*, *Извори српског права XII*, Београд 2006.
39. А. V. Soloviev, *L'influence du droit Byzantin dans les pays orthodoxes*, *X Congresso Internazionale di Scienze Storiche – Roma, 4-11 Settembre 1955, Relazioni generali e supplementi VI*, Firenze 1955, 599-649.
40. А. В. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, *Извори српског права 6*, Београд 1980.
41. А. В. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Београд 1928.
42. А. В. Соловјев, *Значај византиског права на Балкану*, *Годишњица Николе Чуића XXXVII*, Београд 1928, 95-114.
43. А. В. Соловјев, *Једна српска жупа за време царства*, *Гласник Скопског научног друштва III*, Скопље 1927, 25-42.
44. А. В. Соловјев, *Одабрани споменици српског права*, Београд 1926.
45. А. В. Соловјев, *Постанак и значај Душанова законика*, Београд 1928.
46. А. В. Соловјев, *Себров збор*, *Архив за правне и друштвене науке XXXIV*, Београд 1928, 170-177.
47. П. Срећковић, *Синан-паша*, Београд 1865.
48. V. Stanimirović, *Brak i брачна давања и историји*, Beograd 2006.
49. Р. Станковић, *Увод у Душанов законик*, www.dusanov-zakonik.co.yu
50. Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави I*, Београд 1931.

51. Т. Тарановски, *Majestas Carolina* и Душанов законик: прилог за историју сталешке државе у средњовековној Европи, Глас СКА, Београд 1933, 15-88.
52. Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан*, Београд 2005.
53. С. Шаркић, *Идеја Рима у мисли и делу цара Душана*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад 2006, 53-71.
54. С. Шаркић, *О примени Душановог законика према подацима Јањинске хронике*, Законик цара Стефана Душана: зборник радова са научног скупа оржаног 3. октобра 2000. поводом 650 година од проглашења, Београд 2005, 81-89.